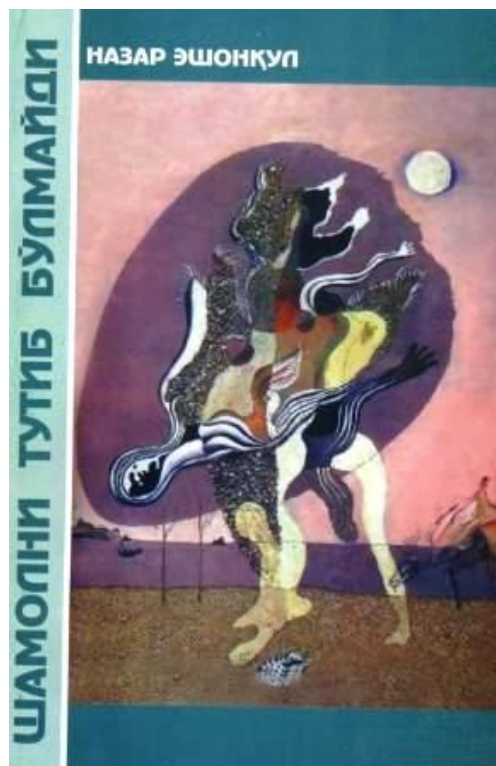

NAZAR ESHONQUL

SHAMOLNI TUTIB BO'LMAYDI

Qissa va hikoyalar

Toshkent

Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston kutubxonasi nashriyoti

2005

Nazar Eshonqul o'tgan asr 80-yillarning oxirlarida adabiyotga kirib kelgan avlodga mansub. Sizning e'tiboringizga havola etilayotgan asarlarida shu davrga xos tuyg'u-kechinmalar bilan birga an'anaviylik va avangardlikning sintezlashuvi aks etgan. Bu so'z qo'llash, murakkab birikmali jumla qurishdan tortib, voqelikka, metaforaga, tasvir va ifodaga munosabatgacha seziladi...

Nashrga tayyorlovchi va mas'ul muharrir
Jabbor Eshonqul

HIKOYALAR

SHAMOLNI TUTIB BO'LMAYDI

Yuz yildan beri tersotaliklarning g'ururi va faxri bo'lib kelgan, zamonaviy qilib qurilgan ravoqli uylar qarshisida yuzdagi chipqondek qishloqqa ko'rimsizlik va keksalik bag'ishlab turgan, noma'lum va mudhish sinoatlarga to'la qadim qo'rg'onni eslatuvchi Bayna momoning uyini xuddi unutishga va yo'q qilishga mahkum etilgan xotiradek nihoyat buzib tashlashga kirishishdi: temir tirnoqli buldozerlar uyning devorlarini qulatar ekanlar, uy bilan qo'shib, o'zlarining ham nimalarinidir buzib, vayron qilishayotgandek, tersotaliklar bir chekkada jimgina kuzatib turishar va naq ellik yilcha taqdirning beshafqat o'yiniga qarshi kurasha-kurasha dunyodan yolg'iz va izsiz o'tish azobini ko'tarib kelgan, hayoti o'zlariga hamon tushuniqsiz va mavhum tuyuladigan Bayna momoni eslagan ayollar ko'zlariga yosh olib, bolalarini bag'irlariga bosgancha, olis va g'amgin xotiralarga berilib, mung'aygan alfozda o'tirardilar.

Bayna momo tirikligida, garchi bu ayollarni, erining polvonlik lash-lushlari va kiyim-kechaklari yotgan, polvonning o'limidan so'ng hechqachon chiroq yonmagan, tuynugi shuvab tashlangan ana u hujra kabi qorong'u musibat to'la uyi ichkarisiga kiritmagan bo'lsa-da, ular qahr va g'azabini sitam bilan ichiga yutib kelgan bu kampirni hurmat va ehtirom bilan eslashardi. Bu uy Tersotada qurilgan birinchi uylardan edi va Rayim polvonning otasi Shukur oqsoqol bundan bir asr muqaddam tug'ilajak farzandlariga keng uy va yildan-yilga ko'payib borayotgan yilqilarga otxona solish maqsadida Tersota soyining oftobro'yasiga qishloqning birinchi poydevorini qurgandi. Rayim polvon esa otasining ishini davom ettirdi: uyning orqasida bog' barpo etdi va otxona yonida qirga tutashtirib, yozning jazirasidan go'sht va yog'larni, qimiz va ayronlarni asrash uchun keng erto'la, uyning oldiga toshdan baland supacha, ot kirib chiqadigan uzun, ustundor ayvon qurdi. Bayna momo ellik yilga yaqin yolg'izlik davrini ana shu ayvondagi ustunlarga suyanib o'tkazdi: u eri va o'g'lining judolik azobi qiynagan paytlar shu ustunlarni quchgancha yig'lardi. Keyinchalik ko'z yoshlari ham tugab qolgach, hayotida go'yo suyanchig'i va orqasidan yig'lab qoladigani yo'qligini odamlardan yashirish uchun yoki endi yillar silsilasiga dosh berolmay puturdan ketayotgan uyni butkul vayron bo'lishdan asrab qolmoqchidek, elkasini ustunga suyagan holatda xotirasining siniq parchalariga tikilib, ko'zlarini yumgancha g'amginu mustag'riq o'tirardi.

Rayim polvonning o'limidan keyin tug'ilgan va u haqda keyinchalik butkul eslaridan chiqib ketgan cho'pchaklarnigina eshitib ulg'aygan avlod uylarini ravoqli va pishiq g'ishtdan qura boshlagach, bir paytlar Tersotaning ko'rki va g'ururi bo'lib turgan bu uy birdan ko'rimsiz qiyofaga kirdi va endi Bayna

momo kabi uy ham qishloqdagi uylar oldida yolg'izlanib qolgandi: faqat biri-birini bosib-turtib kirib kelayotgan shoshqaloq yillar bu avlodning sarkash qalbiga qandaydir olis xotirani yoqib qo'yish uchun behuda urinib, uy devorlariga mahzun bitiklar yozar, bekasi bilan birga bu makon ham allaqachon o'zining oldingi qudrati va viqorini yo'qotib bo'lgan, unut va tashlandiq maskanga aylangandi. Tersotaliklar endi aeroplanlar haqida gaplashishardi. Ular zamonning alg'ov-dalg'ovlariga g'arq bo'lgan, hayotlarida yuz berayotgan yangiliklarni hazm qilib ulgurmasdi. Yillar bilan birga hamma narsa o'zgarar, faqat Bayna momogina uni sezmas, go'yo uning uchun vaqt o'sha holicha qotib qolganday, uni hamon o'sha ellik yil oldingi - eri va o'g'lining o'ligini askarlar tepkilab o'tishgan ustun oldidan topish mumkin edi.

Mirshab va askarlar uyning har burchagidan yopirilib kelishganda Bayna momo erining murdasi ustida turardi. Rayim polvonni qo'lga tushirolmay yurgan Zamon otboqar uni uyidan chiqayotganda otib o'ldirgan, endi polvon rostdan xam o'lganmi, yo'qmi mirshablar bilan pusib-poylab, ayvonga yaqinlashib kelardi. Biroq shu payt yana o'q ovozi jarangladi va Rayim polvondan ko'z uzmay kelayotgan askar oyog'ini quchoqlagancha baqirib yiqildi. Bayna momo mehmonxona eshigidan chiqaverishda otasini otib tashlashganini ko'rgach, uyga yugurib kirib ketgan, qo'lga otasining miltig'ini tutib turgan o'g'lini ko'rdi - o'g'lining ko'zlarida ham eriniki kabi g'azab, telbalik yonardi. Bayna momo o'g'lini ogohlantirishga ulgurmasdi. Birdaniga bir necha o'q ovozi uning qulog'ini bitirib qo'ydi va o'g'li otasining ustiga yuztuban yiqildi - yiqilarkan, endi sabza urgan mo'ylovi titrab ketdi, onasiga bir zum qo'rquv va hijolat aralash tikildi. Zamon otboqar yugurib kelib, uning boshiga tepdi va miltiqni bir chetga uloqtirdi. Qishloqda askarlardan boshqa hech kim ko'rinmas, odamlar go'yo suvga cho'kkanday g'oyib bo'lgan, faqat derazalarga tortilgan qora pardalar bu mudhish jinoyatga loqayd va befarq boqib turardi. Bayna momo tersotaliklarni kechira olmadi - ko'kragi ilma-teshik bo'lgan o'g'lga qarata Zamon otboqar yana bir necha bor o'q uzarkan, u madad izlab, uylarning tuynuklarini yopib turgan qora pardalarga bir-bir ko'z tikdi, biroq u erdan sovuq sukutdan boshqa hech narsa ko'rinmas, zulmatga cho'kkan tuynuklar bu misli ko'rilmagan qotillikni jimgina tomosha qilib turardi. Mirshablar Rayim polvon va o'g'lining o'lganiga ishonch hosil qilishgach, otlariga minib jo'narkan, Zamon otboqar eri va o'g'li murdasi ustida cho'kka tushgan Bayna momoning elkasi osha qamchi tushirdi:

- Endi xoru zorlikda o'lib ketasan, - xirilladi u. - Molingni topshir, deganda ering qo'lga miltiq ushlab biz bilan sichqon-mushuk o'ynadi. Mana, endi unga hech narsaning keragi yo'q.

Mirshablar Rayim polvonning qo'radagi podasi-yu otlarini haydab ketishdi. Zamon otboqar otlarni quvib ketarkan, bir yo'la otasi bilan uning qasosini olishi mumkin bo'lgan o'g'lini ham otib tashlaganidan xursand edi - u shu ketishi bilan qishloqning ko'p narsasini haydab ketdi - endi qishloq birdan minorasi qulagan shahardek g'arib va notavon ko'rinardi. O'n besh yillardan so'ng Zamon otboqar qishloqqa qaytib kelganda qishloqdan fayz ketib, odamlar yana ham ojiz va hurkak bo'lib qolgandilar. U Rayim polvondan so'ng tashlandiq holatga kelib qolgan soy bo'yidagi bog'ga keng qilib uy

qurdi: u bog'da uy qurish uchun hech kimdan ruxsat so'rab o'tirmadi. Endi u o'zi bu qishloqqa olib kelgan zamon havosidan yayrayotgan qishloqdoshlarini ko'rish uchun otda izidan bir to'da ov itlarini ergashtirib aylanib yurarkan, qoya ostida elkasiga o'tin ko'tarib kelayotgan Bayna momoga duch keldi. Bayna momo qarib qolgan, ammo hali ham ko'zlari xuddi o'n besh yil avvalgidek qahrli va nafrat to'la edi.

- Sen menga bunday qarama, - Zamon otboqar qamchisini havoda silkitar ekan. - Ering bu erda bo'lmasa boshqa erda baribir o'lgan bo'lardi. Sen esa xavotir olma, o'lsang itlarim ko'madi. - Shunday deb u bo'ribosarlarni ko'rsatdi. Ammo u Bayna momoni bu safar urmadi. Bayna momo ham unga bir og'iz ortiqcha gapirmadi. Umuman eri va o'g'lining o'limidan so'ng kamgap va odamovi bo'lib qolgandi. U Shukuroqsoqol o'z fe'liga yarasha keng-keng qilib qurgan xonalarda xuddi bir narsasini yo'qotgan kabi maqsadsiz kezib yurardi: u endi bu alg'ov dunyoda yolg'iz va qarovsiz qolgandi: lekin o'zining ojizligini hech qachon bildirmas, o'zidan ko'ngil so'raganlarni yomon ko'rar, go'yo hayoti hech kim qiyo boqa olmaydigan daxlsiz saltanatdek u yoqqa biron kishini ,hatto so'zi bilan ham, kirishga yo'l qo'ymasdi. Erta bahordan to kech kuzgacha saharmardondan oldiga besh-olti qo'y-qo'zi, echki-uloq haydagancha daryo bo'yidagi yulg'unzorga tushib ketar, u erdan qurigan shox-shabba terib, qorong'u tushganda uyiga qaytar, bir yilda ikki-uch marta tegirmonga bug'doy ko'tarib borardi. Uning bug'doy ko'tarib yurishidan ori kelgan Ollomurod tegirmonchi Bayna momoni insofga chaqirdi:

- Siz bunday ovora bo'lib yurmang, - dedi u. - Biron erkakdan berib yuborsangiz, tortib, o'zim uyingizga olib borib tashlayman.

-Bu qishloqda erkak yo'q, - dedi Bayna momo zarda bilan, so'ng elkasidagi bug'doyni tegirmonga kiraverishda tushirdi. Gapirayotganda ovozi titrab ketdi. Tegirmonchi tilini tishlab qoldi. Bayna momo bir paytlar faqat qishloq emas, butun tog'li xalqning orini ko'targan, nomini chiqargan Rayim polvonni quloq deya ta'qib qilishlariga, so'ng itday xor qilib otib tashlashlariga yo'l qo'ygani va o'g'li bilan erini zamonning egasi, bir paytlar Rayim polvonning malayi Zamon otboqar ixtiyoriga berib qo'ygani uchun qishloqdoshlarini kechirolmas, ularga bo'lgan nafrati susayish o'rniga, yillar o'tib, ota-bola o'ldirilgan oqshomdan uzoqlashgan sayin ko'proq o'rni va qadri bilinayotgan, o'zini hayotning barcha quvonchidan bir yo'la mahrum etgan, yolg'izlikning ko'r musibati aro tobora avjlanib, Bayna momoning keksaligi bilan birga injiq va yo'riqsiz bo'lib borardi. U ba'zida qishloqdoshlarini ochiq masxara qilardi: «E, senmisan, Salom ko'sa, xotiningning ishtonini kiyib yuribsanmi deyman», «Hakim otchopormisan, buncha urg'ochi baytalga o'xshab qiyshanglaysang...» «Bu qishloqning ayollari endi faqat xezalak tug'adi». Bu masxara va nafrat yillar o'tishi bilan Bayna momoni qishloqdan butunlay ajratib qo'ydi. Endi u yolg'iz va kimsasiz qoldi. Uni oylab biron yo'qlamas, faqat ertalab echkilarini yulg'unzorga haydab, borayotganidan, kechqurunlari qishloqni tutgan qaynayotgan sut hididan hali uning tirik ekanini bilishardi. Bayna momo o'z yolg'izligi va musibatini hayotning badbo'y, zabun, xor etilgan hidlari anqib yotgan yillar dahlizidan etaklab o'tdi. Qishloqdoshlari bahor kelishi bilan eski yaylovlarga ko'chib chiqishar va er shudgorlar, har kim o'z tashvishiga berilib ketardi. Qishloqda qolgan Bayna momo esa bu

paytda yolg'izlik dashtini shudgorlar, u erga har yili Zamon otboqar hukumat odamlari bilan kelib, eri va o'g'lini otib tashlagan oqshomni ekar va so'ng yolg'iz o'zi hosilini ham yig'ib olardi. Bayna momo har kecha ko'z yoshlari bilan to'lgan qayiqda yillar qoyalari orasida qolib ketgan eri bilan o'g'lining ilma-teshik bo'lgan murdasi va Zamon otboqarning muzaffar qamchisi yotgan qonli halqob bilan to'lgan ayvonga suzib borar, ertalablari ho'l bo'lib ketgan yostig'ini xuddi qadim ajdodlarning unut yaloviday uyining oldidagi-oradan yillar o'tgach, uyini buzayotganlar qo'porib tashlashga kuchlari etmagach, kovlab olishga majbur bo'lgan- baland tolga osib, oftobda quritardi. Qish paytlari g'amlab qo'ygan o'tini etmagan kunlari u ko'rpaga oyog'ini tiqqancha xotirasiga isinib jon saqlardi. Rajab ko'sa qarindoshligi qo'zib, bir necha yil oldin g'amlab bergan o'tini omborxona ortida ko'sa keltirib, taxlagan joyda taxi buzilmay turardi - uni Bayna momo qazo qilganda ma'rakaga yaratishdi va barcha tersotaliklar Rayim polvon tirikligida hammaning maslahatgo'yi bo'lgan, uyi hamisha mehmonlar va polvonvachchalar bilan to'lib-toshadigan bu ayolning bunchalik nafrati va tavqi la'natiga sazovor nima gunoh qilishganini bir umr bilolmay o'tishdi. Bayna momo qishloqdoshlariga ko'z-ko'z qilmoqchiday, bu uyning erkagi va oriyati o'lmagan deya ta'kidlayotganday eri va o'g'lining polvonlik yaktaklarini har oyning oxirida shusiz ham hammaning ko'ziga tashlanib turadigan uyining shappatgayiga osib qo'yardi: yaktaklar ham bora-bora yillar hovuriga hamda har oyda qayta yuvadigan nafrat to'la changallarga dosh berolmadi: Zamon qassob o'limidan bir kun oldin yaktaklar torda uvada-uvada bo'lib osilib turar, ular endi kiyimdan ko'ra ko'proq qabrlar ustiga ilib qo'yadigan laxtakka o'xshab qolgandi.

Zamon otboqarning o'limi ham Bayna momoning qalbini yumshata olmadi: uning o'limi to'g'risidagi xabarni keltirishganda Bayna momo o'z hujrasida kelinlik sandig'i yonida cho'kak tushgancha musibatu g'amga ko'milib o'tirardi: uning shu turishi azob-uqubatning bir to'plam uyumiga o'xshardi. Hujraga bosh suqqan Roziya momo unga Zamon otboqarning o'limi haqidagi xabarni etkazdi. Barcha ayollar hozir quvonchdan hammani bir-bir quchib chiqadi deb o'ylashgandi. Ammo Bayna momo xabarni oqsuyaklardek xotirjam qabul qildi: u bu xabardan ajablanmadi ham, o'tirgan joyidan ostonadagi ayollarga burilib ham qaramadi - haykalday, go'yo toshday qotib o'tiraverdi. Faqat uning barmoqlari qaltirab turar, xonaga qon hididay noxush hid o'tirib qolgandi. Ayollar undan javob kutib uzoq o'tirishdi. Oradan ancha vaqt o'tgach, Bayna momo ularga o'girilib ham qaramay, go'yo ularni ko'rishdan ijirg'anganday va jirkangandek alfozda «Boringlar, o'liklaringga yig'langlar» dedi. Uning qahr to'la tovushi ko'pdan buyon odam qadami etmagan hujralar ichiga singib ketdi: u erdan yigirma uch yillik changu g'ubor go'yo zardali ovozdin qaltirab ketgandek joylaridan bir qimillab qo'ydi, so'ng yana hujralarga bu xonadon boshiga tushgan g'am-anduhday abadiy cho'kdi. Shunday deya Bayna momo musibat va g'am ado qilgan bu ayolning yildan-yilga kichrayib, qarib borayotganidan va yuzlarini tilim qilib tashlagan ajinlaridan uyalganday faslma-fasl rangi o'zgarib, xuddi bekasi kabi tussiz, rangsiz ko'rinishiga kelib qolgan va hech qachon elkasidan tushmagan jelagi bilan yuzini ayollardan to'sib oldi; shu bilan u tersotaliklar va odamlar bilan o'rnatilajak barcha muloqotlar eshigini taqa-taq yopdi va

faqat o'zigagina ma'lum, boshqa hech kim anglay olmaydigan, boshqa hech kim anglashga qodir bo'lmagan o'z dunyosiga kirib ketdi.

Bayna momo so'nggi nafasigacha o'z nafratiga sodiq qoldi. Zamon otboqarning o'limidan so'ng ham qishloqdoshlari bilan ilakishib ketolmadi. Umrining oxirida bu o'jar kampir baribir o'zlarinikiga ko'chib bormasligini sezgach, singlisi bilan kuyovining o'zlari ko'chib kelishdi: ammo bu paytda Bayna momo butunlay oyoqdan qolgan, faqat kun uzog'i ko'zini shiftga tikkancha cho'zilib yotishga yarardi. Bayna momoni eri va o'g'lining qabri yoniga qo'yishdi: ellik yil avvalgi qabrni osongina topishdi; qabr deyarli har hafta tozalab turilganidan boshqa qablardan yakqol ajralib turar va undan miskin bir anduh anqirdi. Uning Rayim polvondan so'ng deyarli yangilanmagan, hatto ularga ham musibat va yolg'izlik hidi o'tirib qolgan ko'ylaklarini xalq laparlarini yig'ish uchun kelib, qurib ketishgan va o'sha talaba qizlardan so'ng biron marta foydalanilmagan torga uzoq janglardan so'ng mag'lub bo'lgan qo'shinning o'zlariga o'lja qolgan tug'larini osib qo'yishgandek va qishloqdoshlaridan ellik yil nafrat qilgan ayol ustidan nihoyat g'alaba qilishgandek bir-bir osib chiqishdi. Talaba qizlar o'shanda Zamon otboqarnikiga yig'ilgan, pishiriq-mishiriqni boshlashgan ayollar qiy-chuv qilishayotgan oqshomda kelishgandi. Ularning kelishi bilan Zamon otboqarnikida boshlangan to'y tashvishlari qo'shilib ketdi. Biroq qizlar qishloq irimlarini nazariga ham ilishmadi. Bayna momonikiga kela-solib, kir yuvishga tushdilar - ular ichko'ylak, ro'mol, yana Bayna momoga g'alati ko'ringan shimlarini shundoq hammaga ko'z-ko'z bo'ladigan joyga bermalol osib qo'yishdi - ular Meli o'qituvchining «qishloqdagi eng kekxa ayol» degan bir og'iz gapi bilan Bayna momonikiga kelib o'rnashib olishgan, aftidan, hali-beri ketishmoqchiga o'xshamasdi. Bayna momo ular bilan ochilib gaplashmadi ham. U kechqurun echkilarini sog'arkan, qizlar hayratdan qiy-chuv qilib yubordilar: ularning birontasi ham echki sog'ishni ko'rmagandi. Qizlarning bir-ikkitasi Bayna momoga yaqinroq kelib, uning echki eliniga borib kelayotgan qoqsuyak qo'llariga qaradilar: mirshablarning hafsalasini pir qilgan, xuddi uyning devori kabi yillar uqalay-uqalay jimitdek qilib qo'ygan gavdasini sal oldinga egib turganidan uning o'zi ham qari va ozg'in echkiga o'xshab qolgandi.

-Agar o'g'lingiz bo'lganida men sizga jon-jon deb kelin bo'lardim, - dedi qizlardan shaddodrog'i Bayna momoning echki sog'ishidan zavqi kelib.

Bayna momo unga o'qrayib qaradi va ko'zlarida birdan alam yondi: qizlar qo'rqib ketishdi: ko'z oldilarida Bayna momoning butun tanasi birdan tutab jo'naganday tuyuldi. Qizlar dud hidini aniq sezishdi. Bayna momo o'rnidan turdi-da, qo'lidagi kadini supaga qo'yib, ichkari kirib ketdi va shu kirgani bilan ertasiga echkilarini yulg'unzorga haydab ketmaguncha qaytib chiqmadi. Choshgoh payti echkilarini haydab ketar ekan, qizlarga bir og'iz ham gapirmadi. U xuddi oyparastga o'xshab ketib borar, echkilarini yulg'unzorga emas, Po'lat cholning bedapoyasiga qarab ketayotganini ham sezmay yulg'unzor tarafga yo'l olgandi. Po'lat chol qorni shishib ketgan echkilarini haydab kelganda Bayna momoni uydin topolmadi: u allamahol, oy atrofni sutday yoritganda sharpaday kirib keldi va uyga kirib ketib, to mirshablar so'rab kelmaguncha uydin chiqmadi. Qizlar bir hafta uning og'zini poylab ovora bo'lishgach, biron narsaga erisholmay qaytib ketishdi. Ular uy oldida

paydo bo'lishlari bilan uyning tanazzulga yuz tutgani birdan bilinib qoldi. Ular navqiron va go'zal edilar, uydan va Bayna momodan chirkinlik va musibat hidi kelar, navqironlik oldida birdan uy ham, Bayna momo ham keksayib qolganday edi. Ular bu uyga o'rnashib qolgan yolg'izlik va musibatni cho'chitib, so'ng quvib yuborishmoqchiday tinmay xoxolashardilar. Talaba qizlarning ochiq-sochiqligi va lorsillagan tanalarini ko'z-ko'z qilish uchun kiyib olgan tor shimu ko'ylaklari, kalta sochlari-yu g'alati, oppoq paypoqlari ham tabiatan tekin tomoshani yaxshi ko'radigan tersotaliklarning e'tiborini tortolmadi: ularning shahar atiri ufurib turgan noz va tamannolari sirli tarzda o'ldirilgan otboqarning azasi orasida ko'zga tashlanmay qoldi. Uzoq vaqt farzandsizlik azobini tortgan otboqarni qirqdan oshib dunyoga kelgan uch o'g'luga biravrakayiga dabdabali to'y kilish uchun kazo-kazolarni shaxsan o'zi aytib kelish maqsadida shahar tushib ketgandan ikki kundan so'ng ertalab daryo bo'yidagi yulg'unzor ichidan chavaqlangan holda topib olishganda allaqachon to'y qozonlari qurilib, uzoq manzillardan ba'zi mehmonlar kela boshlagan edi. Uzoq yillar o'zlariga suyanchiq bo'lib kelgan otboqarning o'limi xuddi dushmanlaridan o'zlarini asrab turgan qo'rg'onlari qulagandek tersotaliklarni birdan mung'aytirib qo'ydi - ular qariyb yigirma besh yil rahnamo va peshvolari bo'lib kelgan odamning o'limidan qattiq qayg'uga tushdilar. Ertasiga etib kelgan mirshablar qishloqdagi har bir erkak bilan gaplashib chiqishdi, so'ng ular Bayna momonikiga yo'l oldilar - ular yigirma uch yil muqaddam otboqar tufayli eri va o'g'lidan ajralgan ayolni to'satdan eslab qolishgandi. Biroq uloqlar ichida uloqdan ham kichik jussali, yuziga yillarning beshafqat muhri bosilgan hamda yolg'izlikka mahkum etilgan, har bir soniyaning musibatu anduhi asorati porlab turgan kichkina, jimitday, sochlari oppoq bo'lib qolgan kampirni ko'rishgach, negadir botinisholmadi - ular qarshilaridagi ramaqijon kampir bilan devday Zamon otboqarni qiyoslashib, o'z shubhalaridan uyalib ketishdi, chog'i, indamay iziga qaytdilar. Ular, garchi Bayna momoni so'roq qilganlarida ham hech narsaga erisha olmasdilar - u keyingi yillarda bir og'iz ham gapirmagan, so'zlar va ularning ma'nosi uning xotirasidan chiqib ketganday yoki o'z mohiyatini yo'qotganday, o'z qayg'u va azobi bilan kunlarni zo'rg'a engib yashayotgan edi. Zamon otboqar itday o'lim topgandi. Jasadning shu turishi avval o'zi, keyin tepasi qulab tushgan ulkan minorni eslatardi- kiyimlar pora-pora yirtilgan, avrati uzib tashlangan, o'nta barmoqning hammasi kesib olingandi...Baribir barmoqni izlab topisholmadi. Jasadni barmoqsiz ko'mishga to'g'ri keldi: butun qishloq naq yomat maydonga aylangandi: ayollar uvvos soib yig'lashar ekan, endi sochlari qorday oppoq, deyarli arvohga aylangan, qishloqdoshlarining xotirasidan ham chiqib ketgan Bayna momo tom ustida Rayim polvonni itday otib, tashlashlaridan bir necha daqiqa oldin otini egarlash uchun olib chiqayotib, o'qqa duchor bo'lgan, yillar pora-pora qilib tashlagan jabduq ustiga cho'kak tushgancha to'y deb kelib, aza ustidan chiqayotgan mehmonlarni, to'y beraman deb, endi aza berayotgan qishloqdoshlarini kuzatib, xuddi qutlug' bir vazifani o'tab, endi dunyoda armoni qolmagandek, yillar g'ijimlab tashlagan yuzida bir jununvash ifoda qotib qolgan holda tersotaliklar hayotiga yigirma uch yil soya solgan tosh haykal kabi qilt etmasdan o'tirardi.

Nihoyat bu kampirning ham sitamgar kitobi o'qib bo'lindi - u laylatulqadr kutilayotgan oqshom yog'och va ko'p yillik anduhlar hidi o'tirib qolgan, sodiq qo'shunday ellik yilning biron kuni ham tark etilmagan g'amnok va alamli saltanati - kelinlik to'shagida jimgina joni uzildi - faqat o'lishi oldidan singlisini chaqirib yigirma yildan buyon ochilmagan, oltmish etti yil oldin terakilik Ko'r Safar usta yasagan, yarim vayrona sandiqqa imo qildi va bir so'z demay to'shakka bosh qo'yib jimgina jon berdi. Uni ertasiga tushga yaqin chiqarishdi. Udumga ko'ra azaga O'raning barcha qishlog'idan odamlar terilib kelishdi - amir zamonlarini ko'rgan, narigi asrning so'nggi yodgori bo'lgan qishloqdoshlarini so'nggi yo'lga kuzatish uchun barcha keksa-yu yosh yig'ildi. Yig'ilganlar orasida Rayim polvon bilan o'g'lini himoya qilolmay, Bayna momoning bir umrlik nafratiga duchor bo'lgan, o'sha paytda navqiron, endi sharti ketib, parti qolgan chollar ham bor edi. Ular oradan ellik yil o'tgach, bu unut va muhtar go'shaga birinchi bor qadam qo'yishgan va tobut ortidan gunohkorona bo'yin egib borishardi.

Murdani yuvish oldidan sandiqni ochishdi. Avval o'limlikka atalgan kiyim-kechaklarni, kafanni olishdi, so'ng dastasi qorayib qolgan qamchi, sopiga gavhar o'rnatilgan xanjar, erkak kishining ter hidi kelib turgan kalapo'shi, ko'krakka taqadigan zebigardon, kampirning qo'lida hech qachon ko'rinmagan kelinlik bilaguzugi, etagi kashtali, yoqasiga tasma urilgan keng ko'ylak, angishvona va sarg'ayib ketgan Qur'onni olishdi. Eng oxirida sandiqdan bog'ichini chirk bog'lagan, kaptarning yuragidek kichkina, matosi zar sim bilan tikilgan, ko'p yillik qon qotib qolgan tumor va tig'i zanglagan qaychi, ko'p yil turganidan bo'g'in-bo'g'in bo'lib, faqat suyakning o'zi qolgan, u ham qoramtir tus olib, naq kukunga aylanish arafasiga kelgan, chorsining yirtig'iga pala-partish o'rab tashlangan o'nta odam barmog'i ham topildi...

YALPIZ HIDI

I. SARATON

Dam olish kuni xonasida kitob o'qib yotgan Samandarning dimog'iga birdan yalpiz solingan sho'rva hidi urildi va sakkiz yasharlik payti bahor kunlarining birida hayotlarining burchagidan otasining bir quchoq yalpiz terib kelgani va onasi kechqurun yalpiz sho'rva qilgani esiga tushdi-yu, kitobni yopib, havoni burniga torta boshladi. So'ng o'rnidan turib, deraza pardasini surdi va u erdan ko'rinib turgan, hali to'la sarg'aymagan daraxtlarni ko'rib, ko'ngli cho'kdi. Bog'ga hafsalasizlik bilan ko'z yugurtirdi. Bog'dagi daraxtlar siyrak, lekin sershox edi; qarovsiz qolganidan bog'ni chirigan chakalaklar bosgan, ayni saratonda bu manzara noxush taassurot qoldirar, ko'p yillardan beri quyosh ko'rmay kasal bo'lib yotgan shol kampirning qo'lidek quruq va ko'rimsiz edi. Samandar ulardan nigohini darrov olib qochdi. Shoxlarning sinib, sarg'ayib, mung'ayib yotishini ortiq ko'rgisi kelmadi. Negadir yuragi g'ash bo'ldi. Derazaga yaqin ikkita daraxt uzun marjon shaklida meva qilgan, mevasi hali g'o'r va daraxt tusiga nisbatan yashilroq va yaltiroq edi. Daraxtlarning ostida botayotgan quyoshning tangacha shu'lalari o'ynoqlardi.

Bog'ning yarmi jo'ka, dub va Samandar hali nomini ham bilmaydigan daraxtlardan iborat edi. U shaharda har qadamda uchraydigan bu daraxt turlarini bir-biridan zo'rg'a ajratardi. Jo'ka daraxtini uzoq yili ozg'ingina bog'bondan bilib olgandi. Bog'bon ham bog'dagi daraxtlarning ko'pchilligining nomini bilmasdi. U faqat sharqona daraxtlarigina qiynalmay sanay olardi. Samandar esa yoshligidan tanish bo'lib qolgan olcha, olma, shaftoli va yong'oq laraxtlarinigina tanalariga qarab ajratib berardi. Biroq bog'ga daraxtlar aralash-quralash ekib tashlangan va u bog'dan ko'ra allanechuk qarovsiz xiyobonga o'xshab ketar, mevali daraxtlar deyarli yo'q edi. Samandar derazaga yaqin, hali mevasi qizarar-qizarmas bog' ichidan o'tayotgan maktab bolalari talab ketadigan olcha daraxtini va panjara to'siqqa qavatma-qavat ekilgan, lekin hech qachon yolchitib meva qilmaydigan jiyda daraxtini yoqtirardi. Olcha daraxtining tanasi keksalarga xos g'adir-budir, sershox, sermeva edi.

Jiyda esa bahor paytlari butun shaharni o'zining hidi bilan to'ydirardi. Samandar derazadan ko'rinayotgan olcha daraxtining narigi betdagi osmonga tutashib ketgan yuqori qismidagi barglarining sarg'aya boshlaganini ko'rди. Shohda barglar qator tizilgandi va Samandarga yaqin bo'lgani uchun osmonni tilimlab turgan dastasiz xanjarga, barglari esa osmon sahnida ulkan moviy ko'lga bir-birining tumshug'idan bog'lab, qator terib qo'yilgan kichkina qayiqchalarga o'xshardi. Bu hozir Samandarga boshi og'rib turgani uchun yoqimli manzaradek bo'lib tuyuldi. Hatto barglarning qayiqchalarga o'xshashini kashf etganidan xursand bo'lib ketdi. Barglarning xuddi dengiz to'lqinida sollanib turgan qayiqlardek tebranib turganini va osmonning juda ham moviy, bog'ning bo'm-bo'sh, daraxtlarning sukutda ekani bir zum juda noyob go'zallikday bo'lib tuyuldi. Hozir Samandarning qulog'iga nariroqdagi katta yo'ldan tramvay va trolleybuslarning taqa-tuqlab yoki guvillagancha o'tib borayotgani ham, mashinalarning signali ham, bolalar bog'chasidan kelayotgan shovqini ham kirmasdi: u hozir mana shu noyob go'zallikni butun ongiga, shuuriga singdirmoqchidek, faqat bog' ichida daraxtlar va barglar shitirigagina butun e'tiborini jalb etgandi. Jo'ka daraxtining quyosh tegib turgan qismi sarg'ish tusda, boshqa qismlari qoramtir-pistoqi tusga kirganini anglab qoldi. Jo'ka daraxtining serbarg novdalari orasida uning shoxlari deyarli ko'zga tashlanmas, daraxt u turgan derazadan yarmi qora, yarmi sariqqa bo'yalgan eski gumbazga o'xshab ko'rinardi. Samandar bir haftacha oldin K. maydonidagi xiyobonga borganini esladi. Xiyobonda hali hamma narsa yam-yashil, go'yo bahor hali ketmagandek, gullar ochilgan, archalar xushbo'y hid taratgan, maysalarda namchil taft bor edi. Xiyobon shu darajada go'zal, rutubatli, har xil rangga belangan ajib bir manzaraga ega ediki, ayniqsa, quyosh botgan mahali bu manzara yana ham go'zallashar, ko'zlarini yashnatib, yurakni qitiqlardi. Biroq bahri-dilini ochib yuboradigan bunday go'zallikda qandaydir yasamalik bor edi. Samandar bu go'zallik o'ziga yuqmaganini sezdi. Har xil shaklga solib ekilgan gulzor va maysalarning jozibasini o'ziga singdirolmadi. U maysalar ichida yoki archalarning doimo soya tushganidan zax bo'lib qolgan joylarida bironta ham begona, yovvoyi, o'z xolicha o'sib yotgan o'tlarni ko'rmadi. Hatto ko'm-ko'k bo'lib oqayotgan xiyobon ichidagi kichkina jilg'achaning atrofi ham juda e'tibor bilan tozalangan va tartibga keltirilgan edi. To'rt

burchak shaklidagi maydonda maysalar qulf urib yashnab yotardi. Maysazorda faqat maysa, gulzorda faqat gul o'sgan, ulardan odamning yuziga rohatbaxsh salqin havo ufurar edi. O'sha kuni Samandar xuddi hozirgiday qishlog'ining chekkasidagi doimo suv sizib yotganidan naq changalzorga aylangan va yovvoyi gullarga burkangan to'qayni eslagandi. To'qayda maysalar tovon urar, har xil gullar aralash dastalari suvga qoniqib, butun bir to'qayni hidi bilan mast qilib turgan, tarsillagan yovvoyi yalpizlarni, pechakgul va shamakgullarni, to'qaydagi yulg'un, zirak va xarsanglar soyasida oftob tegmaganidan sarg'ish tusga kirgan qoqigullarni eslagandi. Negadir bolaligida unga qadrlil bo'lmagan to'qaydagi o'sha anvoyi gullar, endi hatto o'simliklari, gullari ham tartib bilan o'sadigan shaharda unga allanechuk ardoqli bo'lib tuyulardi.

U balkim bir hafta oldin qishlog'ining chetidagi to'qayda o'sadigan bo'liq yalpizlarni eslagan va so'ng unutgani uchun o'sha kuni yuzaga chiqar-chiqmas, yana yashiringan - hali o'zi ham nima deb atashni bilmagan botiniy tuyg'ulari va xotiralar bugun kitob o'qib yotganida o'z-o'zidan shuurini band etib, bir zum suvga yashiringan po'kakdek xayoliga lip etib qalqib chiqqanu, unga yalpiz solingan sho'rva hidini eslatgandir? Har qalay, Samandar yalpiz solingan sho'rva hidini qo'msardi. Shu sababli bo'lsa kerak, uyning orqasidagi bolalar bog'chasiga qarashli qarovsiz bog' uning ko'ngliga yaqinroq edi. Yo'q, u qariyb sakkiz yildan beri shu erda yashayotgani uchun bu bog' qadrdon emasdi, balki, o'sha, hatto odam tushuntirib bera olmaydigan, maysalar bilan gullar o'rtasidagi hali butkul chegara o'rnatilmagan, o'simliklar o'z erkicha o'sib yotgan, ba'zi kunlari derazani ochib, ishlab o'tirganida yalpiz hidi kelib qolgani uchun mana shu qarovsiz bog' Samandarning ko'ngli va xotiralariga yaqin edi.

O'shanda u birinchi sinfni tugatayotgandi. Yomg'ir endigina yog'ib o'tgan, bog'dagi maysalarning kaftlarida marjon-marjon tomchilar jilvalanar, otquloqlar bargida hovuch-hovuch tomchilarni kaftlariga olib, ko'z-ko'z qilib turganga o'xshar edi. Otasi bilan hayotning otxona joylashgan qismiga borguncha kichkina etigi xuddi yap-yangiday yaltirab qolgan, bundan suyunib ketgan Samandar hayotdagi o'tlarga etigini tobora ko'proq ishqab yaltiragan, uzun choponining jiqqa ho'l bo'lguncha o'tlar ichida mastona-mastona ag'nagandi. O'shanda otasi otxona devori ostidan bir quchoq yalpiz terib olgan va onasi kechqurun yalpiz barglarini solib sho'rva qilgandi. Yalpizlarning dastasi bo'liq va sersuv edi. Samandar o'sha kungi sho'rva ta'mini boshqa hech qaerda tuymadi va juda ko'p qo'msadi. Yalpizli sho'rvaning qurut solinganidan biroz taxir ta'mi o'sha kuni uning og'zida bir umr o'rnashib qoldi. Onasi keyinchalik ham yalpiz solingan sho'rva qilib bergan, lekin hech qaysisi o'sha kundagiday Samandarga xushta'm tuyulmagan va darrov esidan chiqib ketgandi.

Samandar oldinlari ham o'z xotiralarini bilan qarovsiz bog' o'rtasida qandaydir uyg'unlik borligini ko'p marta his qilgandi. Lekin bu qanday uyg'unlik vav qanday o'xshashlik ekanligini o'zi ham bilmasdi. Bog'ning qarovsiz ekani-yu, o'zining doimo ikkilanib, shahar hayotiga ko'nikolmay yashayotgani o'rtasida qanchalik mutanosiblik borligini va nima uchun bu tashlandiq bog'ga bunchalik ko'ngil qo'ygani-yu, bog' nima uchun o'ziga aziz va mo'tabar

tuyulishini bilmasdi. Lekin keyingi oylardan bog' uning birdan-bir hamdardi, uning so'zsiz suhbatdoshiga aylandi. Ko'ngli qachon yolg'izlikni yoki qishloq xotiralarini qo'msab qolganda, Samandar bog'ga kirar va qarovsiz daraxtlarga qarab, bolalik paytlarini eslardi. Samandar daraxtlardan anqiydigan chirkin hidni tuyar ekan, novdalarga, shox-shabbalarga, xazon uyumlariga to'lib yotgan, daraxtlari bo'talab ketgan bu bog' unga har qanday so'lim va bejirim xiyobonlardan go'zalroq tuyulardi. Kuz yoki bahor paytlari shaharga adashib kirib qolgan dovullar, bog'dagi kekxa daraxtlarning shoxlarini, qasir-qusur sindirar ekan, Samandarning ko'nglida ham nimalardir qasi-qisirlab ketardi. Shunday paytlari uyqusi uchib, tuni bilan bezovta bo'lib chiqar va ertalab bekatga chiqa turib, dovulga dosh berolmagan shoxlarning mag'lub botirning singan nayzasiday erga osilib turganini ko'rardi; shunday lahzalarda daraxtlarga azbaroyi rahmi kelganidan, bu yildan boshlab bog'ga bog'bon tayinlashlarini so'rayman, deb ahd qilardi.

Jikkakkina bog'bon esa uch yil oldin qazo qilgandi. Undan keyin bog' o'z xarajatini qoplolmagani uchun tashlandiq bo'lib qoldi. Lekin bahor kelishi bilan bog' yovvoyi gullarning va yam-yashil daraxtlarning nafis-muattar hidlariga to'lib ketar ekan, Samandar hamisha o'z ahdini unutib qo'yar va bog'ning go'zalligiga maftun bo'lib qolardi. Daraxtlar shu darajada zich, tarvaqaylab ketgan ediki, singan-chirigan novdalaru yam-yashil barglar, rango-rang gullar ichida daraxtning o'zi ko'rinmay qolardi. Ba'zan bu erdan bir ikkita adashib chiqib qolgan yalpizni ham topish mumkin edi. Bog'da yovvoyi gullar ko'p edi. Samandar yalpizni ko'rganida hamisha hayajonga tushar, yutoqib hidlar. Ko'nglida jo'sh urgan xotiralar cho'g'iga shu bilan suv sepmoqchi bo'lardi. Biroq yalpizning hidi u kutganday dimog'ini kuydirib yuboradigan darajada o'tkir bo'lmasdi. Aksincha, yalpizda ko'proq zax hidi o'rnashib qolgan edi. Shunda Samandar beixtiyor otasi otxona devori ostidan terib kelgan yalpizlarni va yalpiz solingan sho'rva hidini eslardi va kechki paytlari bog'da sayr qilishni yaxshi ko'rardi. Shoxlar tarvaqaylab ketganidan bog' ichidagi yo'lklar ham yopilib qolgan, Samandar bog'ni aylanib narigi tomonga o'tardi. U tomondan bog'ning ichiga kiradigan yo'l ochiq edi. Bog' o'z keksaligi va tashlandiq ekanligini odamlardan yashirish uchun atrofni shox-shabba bilan o'rab tashlagandek edi. Bu erda yo'lak bo'ylab, tig'iz qilib po'stlog'idan hamisha rutubat anqib turadigan teraklar ekilgan, yo'lak orqali bog' to'riga kirish va bolut daraxti ostida o'tirib bemalol xayol surish mumkin edi. Samandar o'tirg'ichda soatlab kitob o'qir ekan, goh jiyda, goh dubdan taralayotgan sokin ko'klam hidi yoki yovvoyi gullarning anvoyi hidini sezardi. Bunday paytlari chirkin shox-shabba va xazonlarning ham hidi xushbo'y bo'lib ketardi. Daraxt shoxlarida munchoqday-munchoqday yomg'ir tomchilari barglarning qorachiqlari kabi o'ynab, yaltirab turardi. Ba'zan tomchilar barglariga sirg'alarday osilib olardi. Samandar bu erda o'zini erkin his qilar, har qanday xushtu-xayollariga erk bera olardi. Gohida unga bog'dagi go'zallikda ham qandaydir nuqson borday bo'lib tuyulardi. Bu qanday nuqson ekanligini uning o'zi ham bimasdi. Samandar qishloqdan shaharga kelgan paytlarini, u paytdagi tuyg'ularining naqadar pokligini va hayotga zavq-shavq, hayrat bilan qaraganini armon bilan eslardi. U ishga borar, vaqtida qaytardi, mana etti yildan beri xuddi shu ahvol edi. Ma'lum

tartibga tushgan: vaqtida ishga borar, ish tugashi bilan qaytar, dam olish kunlari kitob o'qir yoki biron do'stinikiga borardi. Etti yillik tarjimai holi mana shu bitta jumladan iborat edi. Keyingi yillarda o'zidan norozi bo'la boshlagandi. U o'z hayotidan qoniqmas, umrining kun bilan tunning o'zgarishiday bir xil ekanligi uni tobora hafsalasiz qilib qo'ygan, tez-tez qishloq xotiralariga berilib ketardi. Xotiraga berilish bilan tezda gup etib yalpiz solingan sho'rva hidi dimog'iga urilar va beixtiyor hapqirib ketardi. Shunda birdan yuragida har xil tuyg'ular g'alayon qilib qolar, u erda iznsiz dovullar boshlanar, to'rt tomoni ham devor bo'lgan katalakdek uyda yuragi siqilib ketar va sekin boqqa chiqardi; oq, harir gulbarglarning xuddi qush patiday uchib tushishlarini va so'ng jajji qushlar kabi ohista erga qo'nishini ko'rib, bu bir lahzalik go'zallikdan ko'ngli zavq-shavqqa to'lib ketar, umrining behuda o'tayotgani haqidagi o'y-xayoldan asta-sekin forig'lanib borardi. Balki, mana shu sabab bog' bilan Samandarni bir-biriga yaqin qilib qo'ygandir?! Bog' ham Samandarning nazarida unga o'rganib qolganday edi. Uch yildan beri u bilan suhbatlashar va Samandar o'zi engil tortgani sayin bog' ham tashlandiqligini unutayapti, menga dardlarini aytib berayapti deb o'ylardi. Chunki u kirganda daraxtlar unga nelardir deb, shivirlay boshlardi va uning ko'ngli ham ovozsiz shitir-shitirlarga, chah-chahlarga to'lib ketardi. Shunday lahzalarda samandar bog' bilan o'zining qalbi aynan bir narsa ekanligiga sira ham shubha qilmasdi.

Samandar otasining otxona devori tagidan yalpiz terib kelganini va o'zining barra gul bedaga to choponi ho'l bo'lguncha ag'naganini, maysa qulog'idagi yomg'ir tomchilari uning bo'ynidan ichiga tushib, qitig'i kelganini orziqib eslardi. Bedaga ag'nagani xuddi lyapiz solingan sho'rva hididay uning e'zozli xotiralaridan biri edi. U boshqa, hech qaerda, hech qachon o'sha kungiday zavq bilan, shodligidan qiyqirib, o'zini batamom baxtli va erkin his etmadi. Talabalik yillari toqqa chiqib, maysalarni ko'rganda bolaligi tutib ketgan, maysalarga mastona-mastona ag'nagandi, lekin bu ag'nash unga bedaga ag'naganchalik zavq bermagandi. Bog'dagi maysalarning qulf urib yashnab yotganini ko'rganda Samandarning yoshlik xumori tutib ketar, lekin u endi bola emas edi, atrofdagi baland-baland binolardan ayollar va erkaklar ermak uchun shunchaki bog'ni tomosha qilib o'tirishar va esnab qo'yishardi. Mana endi bu manzaralar u odatdagiday dam olish kunlarining birida kitob o'qib yotganida, bulut ichiga yashiringan quyosh kabi xayoliga balqib chiqqan va butun xotiralarini yoritib yuborgan hamda goh bolalikka, goh otasi yalpiz terib kelgan olis oqshomga, goh qarovsiz qolgan boqqa o'xshab ketadigan ajib bir xotiraning torini chertib yuborgandi. Samandar bu torning ko'nglida borligini ilgarilari ham sezgandi. Endi esa bu o'ychan va xazin ohangga qo'shilib, o'zi ham sarkashlik va o'yinqaroqlik bilan o'tgan, lekin hozirgiga qaraganda mazmunliroq va baxtliroq bo'lgan bolalik ko'chalariga va o'sha olis oqshomga mana bu tashlandiq bog' orqali o'tib borardi. Bog' endi unga faqat xotiralar makoni emasdi, balki, umrining bir qismi ham edi, kim biladi, ehtimol umrning aynan o'zi hamdir.

II. XAZONREZ

Kuz qanday kelganini Samandar deyarli sezmay ham qoldi. Mezon oyining boshlarida safarga ketdiyu, o'n kunlardan so'ng qaytib keldi. U qaytib kelgan

kuni shaharga yomg'ir yoqqandi. Yomg'ir shu darajada engil yog'gandiki , ediki, go'yo kimdir butun shahar ustiga ho'l ro'molchasini bir silkitib olganday edi. Shahardagi daraxtlar hali o'z rangini yo'qotmagandi. U kechqurun bog' aylangani chiqdi-yu, tong qoldi: bu erda kuz allaqachon boshlangan, qurigan novdalar chirt-chirt uzilib tushardi. Endi bog' yozdagidan ham ko'ra ayanchli tusda edi. Yomg'ir tafti aralash er hidi kelayotgan bo'lsa-da, Samandar ko'proq kuyindi hidini sezardi. Bu hid farrosh ayol bolalar bog'chasi atrofini supurayotganda bog'dan uchib borgan xazonlarni yoqib yuborgan joydan - keksa yong'oq daraxti tagidan kelayotgandi. Samandarga bu hid noxush narsadan darakchi bo'lib tuyuldi. Bir haftalardan so'ng stolida uch dona nomozshom gulining so'lib yotganini ko'rdi-yu, nogahon kuz kelganini va bunga o'zining ishongisi kelmayotganini angladi. Gullarni uch kun oldin qizi bolalar bog'chasidan - gulzordan uzib kelgandi, so'ng otasiga maqtanib ko'rsatgan edi: qizi gulni hadeb iskardi. Samandar hatto aqli etmagan go'dak ham go'zallikka bunchalar shaydo bo'lishini ko'rib, hayajonlanib ketgandi. Qizining yuzi ham endigina ochilgan g'unchaday yashnab turardi; qizi uning kitoblari bilan ovora bo'lib, gulni stol ustida unutib qoldirgan, u keltirganda gullarning sarg'ish gulbarglari hali so'lim edi. Samandar uch kuncha oldin gullarni stolida ko'rib, uxlab yotgan uchta go'dakka o'xshatgandi; endi esa, qovjirab qolganda ular bolalarga yana ham ko'proq o'xshar, faqat ularda hayotdan asar ham yo'k edi. Gullar qurib, malla tusga kirgandi. Samandarning ularga ko'ngli achishdi-yu, stoli ustidan olib tashlagisi kelmadi; gullarning bironta ham bargi to'kilmagandi, ular o'lim bilan mardonavor jang qilgandi. Bu yil kuz, uning nazarida, boshqacha keldi. Endi to'kilayotgan xazonlarni u kuzning tiriklik va o'lim haqidagi qasidasi deb emas, balki harir ko'ylak kiygan, xayolidagi va bog'dagi musiqaga mos raqs tushayotgan farishtalar deb o'ylay boshladi.

Samandar kechqurunlari ishdan qaytar ekan, trolleybus derazasidan barglarning qanday to'kilayotganini ko'rib, yuragi orziqar, ularning bunchalik tez to'kilayotganidan hayratga tushardi. Avtobus va trolleybus sharpasidan yo'l bo'yidagi daraxtlarning barglari duv to'kildirdi. Kechki quyosh shu'lasida Samandar barglarning qanday yaltirab ketganini va havoda uzoq pirpirab turganini ko'rganda, bir paytlar qandaydir kinoda ko'rgan dengiz chag'alaylari esiga tushardi. Chag'alaylar ham ko'm-ko'k dengiz ustida og'irliklarini goh u- goh bu qanotiga solib uchar va tongi quyoshda ularning oppoq qanotlari jilvalanib ketardi. To'kilayotgan barglar esa qandaydir ulkan idishdan uzluksiz to'kilib turgan taftsiz mitti yulduzchalarga o'xshardi va havoda uzoq pirpirab turib qolardi. Samandar shunda tanish yosh shoirning kuz haqidagi satrlarini eslardi va xayolan bu satrlarni takrorlar ekan, she'rdagi tashbehdan hamisha hayajonga tushardi.

Ba'zida derazadan saratonda o'zi bir-biriga tumshuqlarini tirab, bog'lab qo'yilgan qayiqlarga o'xshatgan shox endi ship-shiydam bo'lib qolganini ko'rib, qayiqlar dengiz bo'ylab qayoqqadir suzib ketgan, ko'rfaz bo'shab, endi faqat feruza dengizgina qoldi deb o'ylardi. Bu dengizda ham tez-tez bo'ronlar bo'lib turar, uni qop-qora dovullar qoplar, qiyqirganlarida to'da-to'da

bulutlarni qaygadir quvib o'tib qolar, jala payti esa bog'dagi xazonlar rostdan ham qayiqchalar kabi qayoqqadir oqib jo'nardi.

Samandar ko'ngliga oqib kirayotgan shu taxlit kechinmalardan o'zini mast bo'lib qolgandek sezardi. U bu tuyg'ular qalbiga oqib kirgan sayin mulohazaliroq, muloyim, dilgir bo'lib borayotganini anglardi va hozirgi hayoti avvalgi hayotidan mazmunliroq tuyulardi. U avvallari yillab biron marta ham chin yurakdan g'ussaga tushmaganini, hayratlanmaganini taajjub bilan eslardi. Vaholanki, o'shanda ham shu bog' bor edi. Kuz o'shanda ham xuddi shunday sirli tuyulardi. Sababini o'ylardi-yu, tagiga eta olmasdi, lekin mening bunchalik xazonrishta bo'lib qolishimga o'sha saratondagi yalpiz solingan sho'rva hidini eslaganim sababchi bo'ldi, bo'lmasa, men bu olamda g'aflatda o'tib ketardim. Bu go'zalliklarni sezmay qolardim, deb o'ylay boshlardi. Ba'zida esa kuz ham, bog'dagi sukunat ham, xazonlarning raqsga tushayotgani ham, ko'nglidagi kechinmalar ham va o'zi his etayotgan botiniy go'zallik ham - hammasi ko'nglidagi o'sha tuganmas qo'shiqning davomiday bo'lib tuyular va o'sha qo'shiq ko'nglini endi tobora zabt etib olayotganini sezib qolardi. U kuzning asta-sekin uyiga ham bostirib kirayotganini daf'atan sezib qoldi. Bir oycha oldin xazon bog'ning o'zida uyilib yotganini ko'rgandi. Bir necha kundan so'ng esa xazon uy bilan bog'ni ajratib turgan panjaradan o'tib, yo'lkaga ham sirg'alib o'tganini ko'rdi. Bir haftadan so'ng esa kechasi dovul bo'ldi. Ertalab u ishga o'tlanayotganida dahlizda ikkita xazon yotganini ko'rib qoldi va shunda kuz hatto uyga ham bostirib kirganidan xursand bo'lib ketdi. Xotini esa uning kechasi derazani ochiq qoldirganidan norozi bo'lib, xazonlarni supurib oldi-da, axlat chelakka tashlab yubordi, so'ng xuddi yuqumli kasallikning joyini tozalayotgandek dahlizni yaxshilab artirdi. Samandar shunda bu xazonlar bog'dan mening uyimga madad izlab uchib kelgan degan o'yga bordi. Lekin bu o'yini xotiniga aytib masxara bo'lishdan qo'rqdi.

Samandar bir kechasi deraza qattiq taqillashidan uyg'onib ketdi. U yotgan joyidan shoshib turdi-yu, garangsib derazani va yupqa yog'och to'siqni ochdi, yuziga yomg'ir hidi, so'ng tomchilar urildi. U zim-ziyo tunda derazani qoqqan kishini qidirib alangladi, lekin hech kim yo'q edi. Shunda u deraza mening xayolimda taqillagan deb o'ylab, xotirjam tortdi. Biroq ertasiga yana kimdir derazani shoshib qoqdi. Samandar derazani ochib hech kimni ko'rmadi. Yana yomg'ir aralash xazon hidini sezdi va endi o'zidan xavfsiray boshladi. Faqat uchinchi kungina «bezori»ni tutishga muvaffaq bo'ldik bu - derazasi yonida o'sgan keksa o'rikning shoxchasi edi. Shamol turganda shoxcha silkinib derazani taqillatardi. Samandar shoxchani ushlab ko'rib, uning g'adir-budir, sovuq ekanini sezdi: shoxchada hayot asari sezilmasdi. Azbaroyi shoxchaga rahmi kelganidan uning bandini bir-ikki siladi-yu, shoxchaga teginmadi. Uning nazarida kuz o'zini bezovta qilishga haqqi borday edi. Shoxcha o'zini eslaganidan xursand ham bo'ldi. Bir kuni ishdan qaytganida shoxchani uzib olinganini, qora chirik po'stlog'i qo'li kesib olingan engday osilib turganini ko'rdi-yu, bu xotining ishi ekanini bildi. Ertalab xotini bir haftadan beri deraza taqillashidan uxlay olmay chiqayotganidan nolingan edi. Samandar shunda xotini bilan o'zi orasida katta jar paydo bo'layotganini angladi: bu jar tobora kattalashib borardi, nazarida xotini hech qachon o'zini tushunmaganday tuyulib ketdi. "Go'zallikni

bo'g'ib qo'yish ham, go'zallikka nisbatan kuch ishlatish ham er yuzidan hayot ildizlarini sug'urib tashlash bilan barobardir", - deya o'yladi Samandar qandaydir kitobdan o'qigan so'zlarini xotirlab. Samandar shu kunlarda butun vujudiga qaydandir kelayotgan xazin ohanglar singib borayotganini sezardi, bu ohanglar qarovsiz bog'dan taralayotganday edi.

Samandar vujudida qandaydir tarang tortilgan torlar boru, torlar bog'dan kelayotgan ohanglarga aks-sado berayotganday tuyulardi. Ba'zan torlar go'yo tanbur torlariday g'o'ng'illab ketardi. Ba'zida esa yomg'irning bog'ni hafসা bilan cho'miltirayotganini derazadan tomosha qilib turar ekan, yomg'ir o'zining ko'nglidagi g'uborlarni ham yuvib ketayotganini his etardi.

Oktyabrning ikkinchi haftasida kun birdan isib ketdi. Erdan, ayniqsa. bog'dan bug' va hovur ko'tarildi. Hovurdan chirik xazon hidi anqirdi. Hatto odamlar ko'ylakchan yura boshlashdi. Bu mavridsiz haroratga aldangan bog'ning chekkasidagi maysalar yana qaytadan yam-yashil bo'lib bosh ko'tardi. Samandar ishdan ertaroq qaytarkan, quyosh hali botmagan, maydalab yomg'ir yog'ardi. Butun shahar rutubat qo'ynida edi. Samandar ishxona yonidagi xiyobon oralab keta boshladi. Xiyobon o'rtasidagi favvora atrofida odamlar gavjum edi. Yomg'ir tomchilari boshqa kundagiga nisbatan bugun negadir odamlarning zavqini qo'zg'atib yuborgandi.

Tomchilar yuzlardan oqib, yoqalarining ichiga kirib ketayotgan bo'lsa ham negadir hech kim junjikmasdi. Yomg'ir tomchilari iliq va rohatbaxsh edi. Samandar favvora yonida tomchilarga kaftini tutib turgan yashil yomg'irpo'shli etti-sakkiz yashar bolaning boshida tojday porlab turgan kamalak yoyini ko'rib, hayratlanib bir zum yo'lak o'rtasida to'xtab qoldi. Kamalak bolaning boshida tojday yaraqlar va tomchilar fonida to'vus patiday jimirlab ketar edi. Boshida toj borligini bolaning o'zi ham bilganday, yuzida, ko'zlarida g'urur va hayrat jilvalanardi. Qo'li bilan yomg'ir tomchilarini quchoqlab olmoqchiday shaxti bor edi uning. Saldan keyin bola katak-katak soyabon ko'targan onasi bilan zinadan ko'tarilib ketayotganda kamalak yoyi bolaning beliga osilib qoldi. Bu go'zal manzara edi. Bola ham yomg'ir tomchilariga yuzini tutish uchun bir zum to'xtaganda kamalak bolaning yomg'irpo'shi bilan uyg'unlashib, yaxlit bir surat yasadi. Endi kamalak bolaning belida qilichday osilib turardi. Bola esa onasining tortqilashlariga qaramay hamon yuzini osmonga tutib turar, belida esa rangin shamshir o'ynoqlar, bola harakatiga mos qilich bir yo'qolib, bir paydo bo'lardi. Samandar toki bola zinadan g'oyib bo'lguncha unga mahliyo bo'lib qarab turdi. U ko'pdan beri bunday manzarani ko'rmagandi. Ko'rgan bo'lsa ham parvo qilmagandi; olti oycha oldin tabiat in'omi bo'lmish har bir manzarada insonni poklaydigan qandaydir sinoat bor deyishsa, u o'sha kishining ustidan mazax qilib kulgan bo'lardi; hozir esa tashlandiq boqqa qarab, o'zini kashf etar ekan, g'aflatda bunchalik uzoq qolib ketganiga hayron bo'lardi. Kamalak endi zinaning o'zida qolgan va engil hilpirab turardi. Samandar xiyobondagi favvoralarda paydo bo'lgan yana bir necha kamalakka ko'zi tushdi. Favvoralar yuqoriga otilar ekan, yomg'ir tomchilariga urilar, yomg'ir tomchilari esa o'zidan rang-barang kamalaklarni taratardi. Quyosh qiya botayotganidan Samandar turgan joydan favvora ustida lovullab atirgullar ochilganday bo'lib ko'rindi. Faqat bu atirgullarning gulbarglari turli rangda

edi. Favvora atirguli yomg'ir tomchilarini engib, bir yuqoriga ko'tarilar, shunda atirgulning yashil gulbarglari ko'payar, bir pasga sollanib egilar va qizil gulbarglari lovullab ketardi. Samandar bir necha soniya qotib turdi va yuragi hapqirib ketdi, nazarida favvora ustiga osmondan quchoq-quchoq atirgullar yog'ilayotganday bo'ldi. Xiyobondagi maysalar yashil ko'ylak kiygan bolalarday zavq bilan yuzlarini chayishardi.

Samandar bekat tomon borar ekan, yana ikki marta burilib favvoraga qaradi. Endi u yerda kamalak jilvalanmasdi.

Samandar keyingi kunlarda ham shu manzaralar ta'sirida yurdi. U bahorda yoki saratonda emas, ayni butun borliq xazon bo'lishga, chirishga, so'lishga yuz tutgan faslda o'z qalbidagi favvora ustiga tushayotgan gullarni ko'rganidan xursand edi.

III. BAHOR GULLARI

«Buyuklik va go'zallik hamisha yonma-yon tursa kerak», deb o'ylay boshladi Samandar shaharda o'riklar gullab, yo'laklarni oq-qizg'ish gulbarglar qoplab olgan va ko'nglida o'zidan ko'ra ulug'roq bir shijoat uyg'onayotganini anglagan, har bir go'zallik butun tarovati va fusunkorligi bilan ko'ngliga oqib kirayotganini his etgan paytlar Bog' bahor kelishi bilan birdan o'zgacha yashillanib jo'nagandi. Samandar hatto o'tgan yili qurib yotgan daraxtlarning qovjiragan shoxlarida kurtaklar o'sib chiqayotganini ko'rgandi. Garchi chirkin hidi hamon taralib turgan bo'lsa ham, endi bog'dan ko'proq ko'kat hidi kelardi; bir yovvoyi g'urur bilan ochilib yashnagan anvoyi gullar ham bog'ga o'zgacha fusunkorlik bag'ishlangandi. Gullarni, ayniqsa, yalpizni ko'rganda Samandar zavqlanib ketardi. Yalpizlar ham bu yil har yilgidan ko'proq edi. Bolalar bog'chasidan oqib kelib, bog'ning etagini aylanib o'tadigan ariqcha atrofida bir qulochcha joyda yalpizlar gurillab o'sib chiqqandi. Bu joy kekxa jo'ka daraxtining orqasida, ko'zdan pana joyda bo'lgani uchun yalpizni bu yil hech kim yulib tashlamagandi. Samandar bog'dagi go'zallikdan ruhi tiniqlashib borayotganini sezardi. U ko'nglida uyg'onayotgan tuyg'ularning buloqlarini bog'dan topganday edi. Endi u har kuni bog'ga chiqar va yarim soatcha bog'ni aylanar, ko'nglida birdan hech kimga aytib bo'lmaydigan kechinmalar paydo bo'layotganini his etardi; bu kechinmalar shunchalik nafis ediki, Samandar bu nafislikni bexosdan yo'qotib qo'yishdan qo'rqqanidan ohista qadamlar bilan yurar: ko'ksida juda nozik gullardan terilgan guldastani ko'tarib yurganga o'xshardi.

Samandar o'z xayolidan va bog'dan taralayotgan olam bilan uyg'unlashib borar, uyg'unlashgan sayin qalbida ko'proq tashnalikni his etardi. Samandar bir necha oydan beri zarif tuyg'ular bilan yashardi, u bu tuyg'ularni qayta yo'qotib qo'yishdan qo'rqqar va shuning uchun har lahz qarshisidagi qarovsiz bog'ning bitta go'zal tomonini kashf etar va tobora u bilan uyg'unlashib borardi.

Bir kuni ishdan qaytib, xotiniga xonasini bog'ga qaragan derazasi oldiga joy qildirdi: stolni taxtlab bo'lgach, oromkursiga cho'kkancha, bog'ni tomosha qila boshladi.

Xotini choy olib keldi; izidan o'zi ham kursi keltirdi-da, erining yonida o'tirdi.

To'siq-panjara bilan qator qilib ekilgan, lekin qarovsizligidan shoxlari panjaralardan oshib tushgan gullar ulardan atigi bir necha qadam narida yashnab yotardi.

- Gullar negadir bu yil boshqacha ochildi, - dedi xotini unga qaramay. - Negadir bu yil ko'ngilga juda yaqindek tuyulayapti.

- Har yili ham shunday ochilardi, - dedi Samandar, - faqat biz e'tibor bermasdik.

- Bilmadim. Har qalay, bu yil juda boshqacha, - dedi xotini, - qarab tursang, har bir gul panjaralardan boshini uzatib qarayotgan qizaloqlarga o'xshab ketadi.

- To'g'ri, ular bilan bolalar o'rtasida qandaydir o'xshashlik bor, - Samandar xotinining topqirligidan zavqlanib ketib, unga kulib qarab qo'ydi. Xotini uning gapini deyarli eshitmadi ham. U o'zining taassurotlarini birdan gapirib qolishga oshiqardi, chog'i.

- Qarab tursangiz, gullar ham bir-biri bilan juda berilib gaplashayotganga o'xshaydi; - dedi yana xotini, - qulog'ingga qiqir-qiqir kulganlari eshitilgandek bo'ladi, agar biron gul tebranib qolsa, hammasi birga qo'shilib tebranishadi.

- Gullar ham xuddi biz kabi yashaydi. To'g'ri, bizga qaraganda qisqaroq, lekin yashaydi. Oldinlari gulni ma'shuqa qizga o'xshatishgan. Qarang, qanday go'zal.

Samandar aruzdagi ikki baytni barmoq ohangiga solib o'qidi.

- Bu kimdan? Bizda odamni gulga o'xshatmaydi, shekilli, - dedi xotini, - men odamni gulga o'xshatishni qandaydir yapon yozuvchisidan o'qiganman.

-Boburdan. Men ham ilgari shunday o'ylardim, - dedi Samandar va xotini bir paytlari o'zi bilan adabiyotlarga munosabat masalasida hech kelisha olmaganini esladi. - Lekin to'qqiz oy oldin Navoiyni o'qiy boshlagach, bu fikrimdan qaytdim.

- Odam gulni ko'rganda ko'nglida nimadir tug'iladi-yu, so'ng darrov yo'qoladi, aftidan, u yo'qolmasa kerak, bizning o'zimiz unutsak kerak, - dedi xotini yana gulzorga qarab.

Samandar xotiniga hayratlanib qaradi.

- Ba'zida gulni ko'rganda ko'ngling shunday yashnab ketadiki, birdan yasharib qolganday his etasan o'zingni. Shunda o'zing-o'zingga xunuk ko'rinib ketasan, birdan boshqacha yashaging kelib qoladi.

Samandar xotiniga battar hayratlanib boqdi. Chunki xotini uning ko'nglida kechayotgan, u bir necha oydan beri tushunib etolmagan narsalarni juda sodda qilib tushuntirib bergan edi. Birdan xotini bilan o'zi o'rtasida jar qurgan o'sha kuz oqshomini esladi. Balkim, o'sha jar ularni ayricha qilib yaqinlashtirgandir? Jar ko'p narsalarga to'siq bo'lgan-u, lekin ularning aynan bir narsani his etishlariga, aynan bir narsa haqida bir xil fikrga kelishlariga yo'l ochib bergandir? Har qalay, Samandar hozir hijolat tortdi.

- Rostdan ham, oq atirgul go'zal bir qizga o'xshaydi, - dedi u o'zining qizarib ketganini xotinidan yashirish uchun. - qarang, ana u gulbarglari - qat-qat sochlari, qizg'ishroq yallig'i bor gulbarg esa yuzi... Soch yuzni ohista hovuchlab turibdi... go'zal bir hikoya chiqarkan... Nima dedingiz? So'zga usta bo'lsam, o'zim yozardim.

Xotini unga yayrab tikildi. Samandarning hayajoni unga ham ko'chgandi,

yuzi qizil tuman changlanib ketgandayin, kuchsizgina qizardi.

Qizi eshikdan yugurib kirib, o'zini onasining quchog'iga tashladi.

- Oyijon, men olamushuk kuydim, - dedi u tilini yasab, erkalana ekan. Onasi uning boshini siladi. Lekin gulzordan ko'z uzmay:

- Gullarning nomini juda topib qo'yishadi-da, - dedi, - tugmachagul, gulibeor, qirqog'ayni, oqqaldirg'och... rostdan ham, qaldirg'ochga o'xshaydi.

Qizligimda menga nuqul oqqaldirg'och sovg'a qilishsa, deb orzu qilardim.

-Men esa atirgul sovg'a qilganman, - eslatdi Samandar, xotinini ilk bor oppoq ko'k gulli ko'ylakda uchratgani ko'z oldiga keldi. «Rostdan ham o'sha payt oq qaldirg'och ga o'xshardi», o'yladi u daf'atan.

- To'g'ri, - dedi xotini, unga bir ko'z tashladi-yu, uyalib olib qochdi. -

Karamga o'xshagan ulkan atirgul edi. Lekin hidi haligacha dimog'imdan ketmaydi, o'sha gulni eslasam, negadir anovi atirgullar ko'rimsiz bo'lib qoladi. Balkim bu yoshlik xotirasi bo'lgani uchundir?

-Anovi gullar quyoshchalarga o'xshaydi, - dedi qizchasi, deraza raxiga osilgancha, qo'li bilan panjara ag'nab yotgan joydan ko'rinayotgan gullarni ko'rsatib. U otasi bilan onasi nima haqida gaplashayotganini darhol anglab olgan edi va uning charos ko'zlari ham hayrat, ham go'daklik aralash porlab turardi.

Samandar qizi ko'rsatgan tomonga qarab, sariq moychechaklarni ko'rdi.

Moychechaklar mitti quyoshchalar kabi yashnab turardi va hozir

Samandarning ko'ziga bu mitti quyoshchalardan taralayotgan nurlar butun bog'ni charog'on nurlarga to'ldirib yuborganday bo'ldi.

U qizning gapidan entikib ketib, uni qattiq quchib oldi. O'zining hayajondan yoshlangan ko'zlarini xotinidan yashirish uchun ko'zlarini ohista yumdi.

Birdan ko'z oldini yaltirab turgan o'rgimchak uyasidek to'r qoplab oldi; to'rning har bir katagidan yashil shu'lalar taralardi. U qobog'ini ozgina harakatga keltirishi bilan yashil shu'la alvonlashar va butun ko'z oldi qip-qizil rangga to'lib ketardi. Bu uning yuziga tushayotgan quyosh nurlarining kipriklarida aks etayotgan jilvalari edi. Xotini unga xuddi bir endi ko'rayotgandek qarab turar, quyosh nurlari erining yuzini oppoq atirgulday yashnatib yuborganidan daf'atan hayratga tushgandi. Samandar ko'zlarini ochganda xotini o'ziga tikilib turganini ko'rdi. Ko'nglini xotining ko'zlaridan taralayotgan hayrat va farog'at egalladi. O'zi ham xotiniga hayrat bilan boqdi. U hech qachon xotining ko'nglini o'ziga shu daqiqadagidek hamohang va yaqin his etmagan edi.

U deraza oldida yuzini so'nayotgan oftobga tutgancha o'tirardi. Xotini bilan qizi oshxonaga o'tishdi. U erdan qizining qandaydir qo'shiqni xirgoyi qilayotgani eshitildi. U kursiga yaxshilab joylashib oldi.

Xavoda ko'kat hidi aralash gul hidi bor edi.

Quyosh ufq ortiga yashirindi. Ufq alvon rangga belandi: hozir feruza osmon fonida bu rang juda tiniq va ravshan edi. Feruza rangdan ham alvon rangdan ham musaffolik taralardi.

U ufqqa qarab o'tirgan kuyi beixtiyor bir yil muqaddam kursdoshlari bilan bir do'stining qabriga borganlarini esladi. Marhum tengdoshlari ichidagi eng yuvosh va kelishgan yigit edi. U mashinasida to'satdan fojiali halok bo'lgandi. Saboqdoshlari bilan etib borganda marhumni endi chiqarishayotgan ekan. Marhumning barvasta gavdali otasining yig'isi

Samandarning yurak-bag'rini ezib yuborsa ham negadir Samandar yig'lay olmagandi. Bu xabar butun tengdoshlarini to'satdan esankiratib qo'ygandi. Ulardan hech kim yig'lamadi. Hamma boshini egib turavergandi. Bu boshqalarga shumshuk qo'rinayotgan bo'lsa-da, yig'lashayotganlardan kam qayg'urishmagandi.

Samandar marhumni ko'mishayotganda oppoq matoning ichidan uning yuzini ko'rgandek bo'lgandi: yuzi ham oppoq edi. Keyin ko'mib bo'lishgach, kimdir qabr boshiga bir tuvak sariq atirgul qo'ydi. Samandar o'sha kuni gulga unchalik e'tibor bermagan edi. Biroq ertasiga yana saboqdoshlari bilan qabrga borishganda, kechagi gullarning ichida faqat bittasigina bir kechada qovjirab qolganini ko'rdi. Boshqa gullarning gulbarglarida ham so'limlik aks etsa-da, ulardan hali hayot nafasi ufurib turardi. qurib qolgan gulning gulbarglari ham to'kilib, qabr atrofiga sochilib ketgan edi. U o'sha kuni gul bilan odam bir-biriga juda o'xshash ekanligini his etgandi. Bir kun oldin qo'yib ketgan gullardan biri qabr boshida bir kechada to'kilib bo'lgani uning xayolidan hech ketmadi. U marhumni eslagan sayin ko'z o'ngiga uning oppoq, kelishgan yuzi kelar va o'limiga ishongisi kelmadi. Lekin u marhumni eslashi bilan hayot va o'lim orasi bir qadam ekanligini his qilar, o'zini ham qovjirab borayotganday sezar va vahimaga tushardi. So'ng u bu tuyg'uga ko'nikib qoldi. Qachon gul bilan qabrni yonma-yon ko'rsa, hayot bilan o'lim orasi bir qadam ekanligi esiga tushar, gul va qabr, marhumning yuzi hech xayolidan ketmay qolardi. Uning xayolidan asta-sekin gul, qabr va marhumning oppoq yuzi uyg'unlashib ketdi: nazarida avval marhum gulday qovjirab to'kilgan, izidan esa gul to'kilgandi. Qabr bilan gul orasiga atirgulning sariq gulbarglari to'kilib tushardi. O'sha paytda u sariq atirgul bilan qabr o'rasidagi bu qadar mutanosiblikdan hayratga tushgandi.

Bu manzaralar mana endi u xuddi ufqqa tikilib turganday, xotiralari derazasidan unga tikilib turardi.

Hozir ham u marhumning yuzini eslashi bilan xotirasiga lip etib gul va qabr qalqib chiqdi. Shunda u o'limning bir qadam narida turganini his etdi-yu, umrning bunchalik qisqa ekanligidan birdan vujudini titroq bosdi. «Bu ikkalasining orasi bunchalik yaqin, - deb o'yladi u, - odam bir marta to'yib nafas olishga ham ulgurmaydi». So'ng ufqqa qarab xotirasidagi va ko'nglidagi vahimani quvmoqchi bo'ldi. Biroq lovullab yonayotgan ufqda ham sariq atirgul va qabr paydo bo'ldi. Sariq atirgulning gulbarglari ohista to'kilar, lovullab yonayotgan ufqdan qip-qizil cho'g'ga aylanib erga uchib tushardi. U xayolidan gul va qabrni haydash uchun ko'zlarini yumdi; biroq gul va qabr ko'z oldidan ketmadi; aksincha, ufqdagi qip-qizil olov birdan asov shamol girdobiga tushgan qip-qizil lolalarga aylandi; lolalar u yoqdan bu yoqqa tebranar ekan, bir zum qoq o'rtada turgan sariq atirgul va qabrni yutib yuborar, yana gul va qabr qalqib chiqaverardi. Samandar bundan larzaga keldi: bu manzara xayolida endi uzluksiz advom etishini angladi va ko'zlarini yana qattiqroq yumib oldi; shu daqiqada bu manzarada qandaydir huzurbaxsh go'zallik taralayotganini, ko'ngli birdan hamma narsadan xoli va ayni daqiqada hamma narsaga aloqador, o'zi, vujudi bilan ko'z oldidagi manzaraning bir bo'lagi ekanligini, buni his etish qalbida tarahhum va zarif tuyg'ular uyg'otayotganini his etdi.

«Har bir inson qalbida olam bilan uyg'unlashishga tashnalik bor, - deya o'yladi Samandar, - bu tashnalik xunuklik va turmushning kundalik tumanlari ichida garchi yo'qolib ketganday tuyulsa-da, u bor, uning borligini bilish uchun inson o'z qalbini izlab ko'rishi kerak; inson umrining mazmuni aslida ana shu tashnalikdadir...».

Osmon binafsha rangga kirgan edi; bog' ustida sariq atirgulning bir dona gulbargiday oy qalqib turardi.

Samandar bularning hammasida teran bir umumiylikni angladi; u hamon qarovsiz bog'ni - ko'nglini tinmay kuzatardi.

U keyingi kunlarda o'zini ham gul deb o'ylay boshladi; buni avval u bog'dagi panjara orqasidagi qarovsizlikdan shoxlab ketgan atirgulning hidi dimog'iga urilganda, ko'nglida ham qandaydir bir narsa yashnab ochilib ketganini sezgan paytda his etgandi; keyin bu o'xshatish uning miyasida charx urib aylana boshladi va Samandar o'zining ham gul ekanligiga endi shubha qilmay qo'ydi. O'zini gul deb o'ylash endi unga bachkana ham, beo'xshov ham tuyulmasdi. Aksincha, bu o'xshatish juda tabiiyday edi. Hatto u o'zining qalbida qandaydir gul porillab ochilganini, butun tanasiga quchoq-quchoq hid taratayotganini sezganday bo'lardi. Bu gul uning nazarida lolaga o'xshardi. Lolaning gulbarglari hovuchida bir tomchi shudring o'ynoqlardi; shudringdan tongning musaffo havosi taralar va Samandarning vujudi bu go'zallik qarshisida madorsiz bo'lib qolar, tanasi huzur qilar, gul esa tobora yashnab borar, ko'ksida pora-pora chayqalar, butun vujudi shu gulning nozik gulbarglaridek, ohista titrab ketardi.

Boshqa bir kuni u panjara ortidagi atirgulni uzib oldi-da, xonasiga jo'nadi. Qizi hali bog'chadan qaytmagan edi. Xotini uning qo'lidagi gulni ko'rdi-yu, tuvak keltirib berdi.

- Umidaning xonasiga qo'ya qoling, - dedi u ko'zlari yashnab gulni hidlar ekan.

Samandar bosh chayqadi; o'zi ham gulni shuning uchun keltirgandi. Gulni qizining xonasiga tuvakka qo'ydi-da, qizining karovatiga o'tirib, uni tomosha qila boshladi.

Qizining gulni ko'rib, qanchalik quvonishini o'ylab, ko'ngli yashnab ketdi. U jilmayib qo'ydi.

Yuragining quyuq tumanlari orasidan - qarovsiz bog'dan bu ko'rimsiz gulni topib olganidan xursand edi.

Gul yolqinlanib, xonani bezab yuborganday tuyuldi.

«Qizimga bu gulni so'litma, deyman - deya o'yladi u, - va gulni qanday parvarish qilish kerakligini o'rgataman».

Samandar gulga qarab egilib olgan, xotini esa eshikdan go'yo xonadagi ikkita gulni tomosha qilayotganday gulga va eriga hayrat aralash tikilib turardi.

AJR

«...Sen qo'shiq ayt, Zubayda, yonib-yonib qo'shiq ayt - o'zing ko'rmagan bu dunyoning ranglari haqida, oftob nuri, buloq suvi, daraxt gullari, chechaklar va qizg'aldoqlar haqida qo'shiq ayt; sen yig'lab-yig'lab xirgoyi qil-u, bu

qo'shiq meni mana shu to'qaydagi qoqi guliga, hechqursa yovshonlardan biriga aylantirsin, men seni ko'rish va mudom birga bo'lish uchun toki shu yulg'unzorda qolib ketay, sening oyoqlaring tagiga qovjirab to'kilay, mayli, g'uborga aylanib sochlaringga qo'nay, faqat sening bo'yningdan ufurayotgan gul hidini hidlab tursam bo'ldi, sening baxtu muhabbat istab titrat turgan ko'kraklaringga boqib tursam bo'ldi...

Men seni ovuta olmayman, Zubayda. Seni qushlar chug'uri, qanday ochilishini sen hali ko'rmagan gullar, sening shivirlaring kabi er yuziga bodrab chiqqan maysalar, sochlaringni sog'ingan shabadalar, jimir-jimir yog'ayotgan yomg'ir, tonggi shafaq ovutsin...

O, nafaqat sen, nazarimda yaratgan ham unutib qo'ygan bu to'qayga quyoshning bir parchasi sinib tushgan, yo'q, yo'q, seni parvardigor yulduzlar ichidan topib olgan. Sening og'ushing oftobning yotog'iga o'xshaydi, badaningsdan behisht yalpizining bo'yi keladi, ko'kragingdan olma hidi anqib turadi...

Men sening ko'zlaringga termulib-termulib o'tirgim keladi, sening ko'zlaringdagi ko'lga cho'kkim keladi. Sen bu zulmat dunyoda sakrab-sakrab o'ynab yurgan nursan, bu tubanlik shomi cho'kkan dunyoning bag'riga tushib turgan yog'dusan. Hali bu mudhish dunyoga quvilmasdan oldin, chechaklar gul-gul ochilgan va daraxtu ko'katlarga, hasharotu hayvonlarga hali ism qo'yilmasdan burun, hali o'lim va hayotni kasb qilib olmaslaridan oldin odamzotning farishta bo'lgani to'g'risida falakning bir tuyqus iqrorisani sen... Sen jamiki tiriklik o'latdan qirilib ketgan, jamiki o'simlik quvrab-qovjirab qolgan, qip-qizil bo'lib jizg'anagi chiqib yotgan sahroda, qarg'ish tekkan bu biyobonda ochilgan bir to'p nafarmon gulsan.

Ko'zlaringda farishtalar cho'milgan qora tunning bir parchasi qolib ketgan, yo'q-yo'q, senga shaydo bo'lganlarni hibs etish uchun falak sening ko'zlaringda zindon qurgan. La'natga yo'oiqqan biyobondagilarni ogoh etish uchun esa sening ko'kraklaringda bu dunyoga bir juft mashhar qo'ng'irog'ini jo'natgan, nelarga qodirligingni ko'rsinlar deb, seni - behisht gulini qabr ustiga qo'ygandek bu olam ostonasiga tashlab qo'ygan, yo'q, yo'q. borliq sening qarshingda chala tug'ilgan go'dakday xunuk bo'lib qolishini bilgan falak bu ayanch dunyoni ko'rmasin deya sening ko'zlaringni bog'lab qo'ygan...»

...Atrofga siyohrang tuk cho'kkan edi. Yo'l dala uzra oltin kalavadek cho'zilgan - havo dim va tevarak jizg'anak bo'lib kuyib yotardi, yulduzlar lipillay-lipillay so'nardilar - havodan kuyindi hidi kelar va qoq o'rtasidan yolg'izoyoq yo'l kesib o'tgan dala tutab yotardi. Yo'lda yalangoyoq ketayotgan barvasta gavdali odam tutunning achchig'idan o'pkasi uzilayotgandek tez-tez va po'k-po'k yo'talardi. Uning egnida juda ohorli kamzul osilib turar, ko'ylagining zarhal tugmalari so'nayotgan yulduz shu'lasida yarqillab ketardi. Uning elkasida patak soqolli, beqasam chopon kiygan, jikkakkina chol oyoqlarini osiltirib o'tirardi.

Kech tushganiga ancha bo'lganiga qaramay, tuproq issiq edi, barvasta odam hansirab-hansirab, zo'rg'a ketib borardi.

- Esingdami, - derdi chol o'g'lining harsillab qolganiga yuragi achishayotgandek va atrofdagi mudhish sukunatdan cho'chiyotgandek shivirlab, - o'n yilcha oldin shu yo'lni tush ko'rgan eding. Aynan shu yo'lni. O'sha tushni sen bilan bir kechada men ham ko'rgan edim - axir qonimiz bir-da! O'shandayoq senga rahmim kelgan edi, ham bag'rim manavi daladay tutab ketgandi! Anavi tepalik ham kirgan edi, esingdami, o'zing ham bir haftagacha o'sha tushni eslab, xufton bo'lib yurganding. Har qalay shu tushingni sotib emagandirsan? Yo, uni ham biron narsaga almashtirib yubordingmi? Yo'l, dala, tutun, o'kiriklar, yig'i-sig'i - esingdami?

- Esimda, - xirilladi o'g'il, - hammasi esimda.- O'shanda men ham bir necha kun uxlay olmagan edim, bu yo'lgan qanday o'tarkansan, deb. U tush emas, yosdig' edi. O'sha kechasiyoq sening peshonangga yozib qo'yilgandi. Men shundan qo'rqqan edim. Sen axir u paytlari peshonangga yozilgani shu desa kular eding-da. Sizlar bu dunyodagi hamma narsaning oyog'ini osmondan qilib tashladilaring. Hamma narsa muallaq bo'lib qoldi. Qayoqqa qarama, yovuz niyatni ko'rasan. Sizlar qilgan va qilayotgan ishlarni ko'rib, odamzod hamon yashab kelayotganiga ishonmay qolaman. Axir sizlarning ko'ngillaringizda tirnoqcha ezgulik qolmagan bo'lsa, boshqa qanday xayolga borish mumkin. Oldinlari odamlar ishonishardi, yaxshi kunlar kelishiga, bolalariga, qo'shnisiga, bir-biriga. Sizlar mana shu ishonchni o'g'irlab qo'ydilaring. Endi odamlar hech narsaga ishonmaydi, yo tavba, hatto bolasiga ham. Oriyat, nomus qolmadi odamlarda. Sizlar ularni ishton kiygan hayvonga aylantirdilaring. Qanday isnod! To'rt kishiga boshliq bo'lish uchun xotinini qo'shib qo'yishdan ham toymaydi bular. Hammasi senga o'xshaganlarning kasofati. Yo gapim yolg'onmi, a?!

O'g'il indamadi - ikki-uch marta ich-ichida ingrab qo'ydi. Qaeridir chidab bo'lmas darajada og'riyotgandek ko'zlarini yumib ochdi. Peshonasidan oqib tushgan terdan ko'zi achishardi. Darmoni qurigan, yiqilay-yiqilay deb ketib borardi. Tevarak-atrofga quloq bitib qoladigan darajada bir necha soniyaga sukunat cho'kdi, go'yo tun ham, tutab yotgan dala ham, goh-gohida qaydandir eshitilib qoladigan bo'rinikiga o'xshash uvillashlar ham o'g'ilning iqrorini eshitish uchun bir zum tin olganday edi. Har qanday savol ham javobsiz qolmasligini, ertami-kechmi, baribir javob topilishini, faqat savolga javob bergani, uni oshkora tan olgani odamning yuzi chidamasligini, biroq ko'ngilning bir chekkasida bu savoldan alangalangan javob butun yurakni kuydirib turishini chol ham, o'g'il ham sezar, shunday bo'lsa ham o'g'il miq etmas, go'yo gapirsa yiqilib tushadiganday hansirar va ship-ship etgan tovushdan boshqa sas chiqmasdi undan.

Sukunatni yana otaning tovushi buzdi.

- Hech narsa deyolmaysan! Qaysi yuz bilan gapirasan?! Sendaylardan tug'ilmaslaringdan oldin voz kechish kerak edi. Lekin, afsus, sizlar tug'ildilaring, unib-o'sdilaring, so'ng unib-o'sgan erlaringga tupurdilaring, unib-o'stirgan odamlarnidilaring. Yana ko'kraklaringga mushtlab «xalqparvarimiz, ... parvarimiz» deb da'vo qildilaring.

- Bo'ldi...- ingradi o'g'il. - Bo'ldi, bas... qirq yildan beri shu bir gapni takrorlaysiz... Charchab ketdim. Bas!

- Men-chi, men charchamadimmi? - Cholning tovushi zorlanib chiqdi. - Menga osonmi?!

- Axir qirq yil bo'ldi! Qirq yildan beri shu savolni takrorlaysiz... Qirq yildan beri shu gap, shu ta'na! Adog'i bormi bu yo'lning?! Men ham odamman axir...

- Oz qoldi. Juda oz qoldi. Elkangdan tushamanu men o'z yo'limga ketaman, sen o'l yo'lingga... Boshqa qaytib ko'rishmaymiz... Ko'rishmaganimiz ham tuzuk. Men o'zim o'stirgan terakning qanday yonayotganini ko'rishni istamayman. Men o'sha, sen bilan oxirgi marta yurgan qoya ostidagi g'orga ketaman, mening u erlardan bosh olib ketishim mumkin emas, mening qonim to'kilgan u erlarga. O'sha qoya esingdami? Sen meni Buxorodagi tabibga ko'rsatish uchun olib chiqqan eding, esingdami?

- Esimda! - xirilladi o'g'il. - Hammasi esimda! Nega buncha egzasiz?

- Xayriyat, - dedi chol, - aqalli shunga ham shukr. Har qalay o'sha kunni sotmabsan, shunga ham shukr. Yoi bu xotiraning - isliqi bir cholning o'limi to'g'risidagi xotiraning hech kimga keragi bo'lmadimi? Yoki sotishga, o'zigni oshkor etishga qo'rqdingmi?! Mayli, shunga ham shukr, ba'zan qo'rqqoqlik ham imonni asrab qoladi. Mayli, shukr...

Siyohrang tun quyuqlashib borar edi. Tutun ko'zni achishtirar, dimog'ni kuydirar, o'g'il tinmay yo'talardi, tevarakka pala-partish tashlangan yalang oyoqlarning besaranjom saslari taralardi. Havo dim va bo'g'iq, yo'l esa benihoya edi.

- Sizlarning katta xatolaring shuki, Uni ta'qib qildilaring. Unga qo'shib, hamma narsani ta'qib qildilaring. Aslida hamma narsaning boshlang'ichi U edi. Chunki U dunyoning ismi edi, U bu azaliy dunyoga ism bergan, zeb bergan usta edi. Dunyoni Undan ajratib olib bo'lmasdi... Sizlar buni tan olmadilaring...

- Charchadim, - dedi o'g'il astagina. - Bunchalik og'ir bo'lmasangiz? Yelkam ezilib ketdi. Oyog'imda darmon qolmadi.

- Buni men emas, sening o'zing istagansan... O'zing meni shunga undading. O'sha kuni bu mening xayolimda ham yo'q edi. Sendan hatto minnatdor edim - kasal otasini kuzatib borayotgan shunday o'g'lim bor deb... Bu yo'lni sening o'zing tanlagansan.

O'g'il ixrab-ixrab ketardi. Uning pishnashi demasa hamon vahimali sukunat hukm surardi, faqat atrofdagi qandaydir sassiz sharpalar aylanib yurar, ular juda ko'p edi, aftidan. Butun dala bo'ylab yugurib yurishar, lekin qadam tovushlari eshitilmas, ba'zan yo'lga yaqinroq bostirib kelishar, so'ng hansirash va pishnashni eshitib orqaga chekinishardi.

- O'shanda men xarsanglar orasidagi tashlandiq g'orga kirib ketdim, - davom etdi chol, - kun sovuq edi, undan keyin birov mening sharpasni sezib qolishidan qo'rqardim. Birinchi kunlari juda zerikdim, atrofdagi gaplashadigan hech kim yo'q edi; kundazlari tog'ma-tog' sakrab tog' echkilarini quvib yurardim. Toki onang xabar topguncha, men shu holatda yolg'iz yashadim. Bir kuni kechqurun g'orga onang kirib keldi - xudo rahmat qilsin, u juda yasharib ketgan edi, u hammasini kimdandir eshitibdi, shu sababli mendan hech narsa so'ramadi, faqat «Qoyadan nariroq yursangiz bo'lardi-ku, axir

uning bir kuni shunday qilishini bilardingizku?» dedi. Sho'rlik, qanchchalik qilmishingdan ezilmasin, seni nogahon qarg'ab yuborishdan qo'rqardi; ikkalamiz ham tilimizni tiyardik, o'sha kunni eslamaslikka harakat qilardik, agar ozgina qarg'asak ham u dunyoyu bu dunyo kuyib ketardi. Onang o'sha kezlari har kuni kelib turardi, u yoqlarda qayoqdan kelyapsan deb so'ralmaydi, bunga hojat yo'q, hamma marhumlarning borar va kelar joyi bitta. Biz g'orda toshga bosh qo'ygancha sening qanday tug'ilganingni, qanday toy-toy bo'lganingni, cho'g'ga qo'lingni qanday bosib olganingni eslab o'tiraodik: u yoqlarda faqat xotiragina kishiga huzur beradi, boshqa hech narsaning mazmuni qolmaydi; men senga achinaman, sen axir bu dunyodagi qilgan ishlaringni qanday qilib eslaysan - eslashing bilan arvohlar quzg'uni boshingga baloday yopiriladi. Senga achinaman... seni hech kim ayamaydi... bir necha kundan so'ng kechasi g'orga qilich-qalqon taqqan otliq kishilar kirib kelishdi; ular uch kungacha g'orda qolib ketishdi, negadir g'orda meni ko'rib ajablanishmadi; ular bu g'orda har xil qo'noqlarni uchratishga odatlanib qolgandilar chog'i, bizning tilimizda, sal burab gapirishardi, dubulg'achilarning biri oqsoq edi; mening g'orga kelib qolish sarguzashtimni eshitishgach, sendan juda g'azablanishdi, hatto oqsoqrog'i hozir borib chopib tashlayman deb irg'ib turdi, lekin men ko'nmadim, o'g'lim aybdor emas, o'zim yiqilib tushdim deb aldadim. Dubulg'a kiyganlar men bilan uch kuncha yashashdi. Ular ham menga o'xshab o'z ajali bilan o'lmagan edilar, gaplariga qaraganda biri jangda, biri suiqasdda, biri kasal bo'lib o'lgandi. Otliqlar yuz yillardan beri bir vaqtlar o'zlari zabt etgan mamlakatlarni aylanib yurisharkan va har yili qish tushishi oldidan Chinmochinga yurish uyushtirishar va har doim mag'lubiyatga uchrasharkan. Keyin ular meni o'zlari bilan olib ketmoqchi ham bo'lishdi, biroq oqsog'i ko'nmadi, aftidan, u menga ishonmadi. Bir qancha vaqt o'tgach, yana yurish uyushtirish uchun o'zlarining o'liklardan iborat lashkarlarini yig'ishga jo'nab ketishdi. Men g'orda yana yolg'iz qoldim. Faqat kunora xabar olgani onang kelib turar, menga sen haqingda va shotirlaring haqida hikoya qilib berardi; men uning gaplariga hech bir ajablanmasdim, shusiz ham sening qilmishingdan xabardor edim; o'ho', sen qanchadan-qancha odamlarga jabr qilmading, qanchadan-qancha begunohlarni qamab yoki otdirib tashlamading. Sen qilgan har bir ish uchun meni ularning ota-bobolari qistovga olishardi, men esa o'sha yoqda endi yovuz niyatingning navbatdagi qurboni kim bo'larkan, uning marhum qarindoshlari ko'pmikan deb, yurak hovuchlab turardim. Seni qanchadan-qancha arvohlar qarg'amadi. Sen odamlarning o'zingdan qo'rqishini, zor titrab turishini orzu qilarding, ularning ojizligi va nochorligi senga huzur bag'ishlardi. Ular hayotda o'z tashvishlaridan ham muhim narsalar borligini xayollariga ham keltirmasdi, sen buni bilarding, bilib turib qilarding barcha yaramasliklarni. Sendan yovuz odamni bu tog'lar hali ko'rmagan... tuf... Endi ham ko'rmasin... Sen oxirgisi bo'li! Sening qilayotgan ishlaringga Karab turib har doim o'lik senmi yoki menmi deb o'ylardim, tani o'lgandan so'nggina odamning o'lik yoki tirikligi ma'lum bo'ladi. Xomtama bo'lma, lekin sen fanoda birormarta ham tiriklarga xos ish qilganing yo'q, sen nimaiki qilgan bo'lsang, o'zim uchun qilding. Shunday! O'lim - man tiriklik! Sen o'liklar orasida qayta tirilar ekansan, hatto oddiygina, «nima uchun yashadim? Degan savolga ham javob berolmaysan. Seni hatto oddiy o'liklar ham o'z saflariga qo'shmaydi, sen qum quyuni qoplab olgan sahroda

yolg'iz o'zing abadiy kezib yurasan, abadiy! Bu sahro hech qachon tugamaydi; oylar, yillar, avlodlar tugaydi, lekin bu sahro hech qachon tugamaydi; ana shunaqa. Hu, ana, qorayib ko'rinayotgan g'or - o'sha sahroning eshigi... Yo'ling seni to'g'ri o'sha yoqqa olib boradi. Yaqinlashib ham qoldik. Men seni o'sha ergacha kuzatib qo'yaman. Dadil bo'l. Hechqursa g'ordan o'tayotib meni uyaltirma, shusiz ham mening yuzim shukut bo'lib qolgan...

- ... Anavi qz kim? Nega to'qayzorda yolg'iz o'zi yuribdi? Qadam tashlashlari ham bejo.

- Ne'mat kalning tng'ich qizi. Har doim shu to'qayda qo'zi boqib yuradi.

- Nega qo'lini oldinga cho'zib yuradi?! Ko'rinishi abgor, nima, esi pastroqmi?

- Esi-ku joyida, unda balonning esi bor. Lekin u baxtiqaro bo'lib tug'ilgan.

Hamma balo shunda. Bo'lmasa bunday suluv qiz bu o'rtada topilmaydi.

Uning ko'zlari basir. Chippa ko'rmaydi. Ona qornidan shunday bo'lib tushgan. Shuning uchun ham qo'llarini oldinga cho'zib yuradi...

- U hech kimning kuzatuviz yuradimi?! Shu holidi-ya?!

- E-e, uni kim ham kuzatib yurardi. Otasining bundan boshqa olti qizi bor, tashvishi shusiz ham etarli... Bu esa otasiga qo'zi boqib beradi. U qo'zilarini isidan taniydi. Qo'zilar uni hech qachon tashlab ketishmaydi, shu atrofda o'tlab yurishadi. Kech bo'lgach, uyga o'zlari aytadi. Ana shunday u qiz... Eshikni yamoq to'n kiygan o'rta yashar odam ochdi. U ichkariga qo'rqa-pisa nazar tashlab, o'ziga qattiq tikilib turgan ko'zlarni his etgach, sekin ichkariga kirdi. Izidan eshik sekin g'ichirlab yopildi.

- Xo'sh, nima gap? - dedi ichkaridagi ovoz.

Tirqishdan sirg'alib kirayotgan xiragina oy nurida uning charm kamzuli yaltirab ketdi. Kirgan odam ostonadayoq tizzalab o'tirib oldi. Gap boshlashdan oldin kamzulli odamning avzoini bilmoqchidek, unga zingil solib qaradi. Biroq shilpiq ko'zlari barvasta sharpa ustida qalqib turgan xumday qoradan boshqa hech narsani ko'rmadi; uning nazarida ichkaridagi odamning na yuzi, na ko'zi, na labi bor edi, faqat chuur g'orda yoqib qo'yilgan bir juft shamday ikkita ko'z o'ziga qadalib turganini his etar va o'ng'aysizlanardi.

- Nima gap? - dedi yana ichkaridagi ovoz.

- Men... men... - Kelgan odam qorong'ulik qa'riga tikildi, lekin boyagi shaytonning soyasiday sharpadan boshqa hech narsani ilg'amadi, - men pastki chorbog'da o't o'rayotgandim... bu yil beda erta quvrab ketdi.

- Xo'sh, gapir...

- Shunday yo'lning bo'yida. Oy yorug'ida ham o'raqolay deb hali uyga ketmagandim.

- Bu erda nega kelding? - o'shqirdi ichkaridagi ovoz. - Senga bu erga kelma degandim-ku?!

Ostonadagi odam cho'chib tushib, gapini yo'qotib qo'ydi, tili og'ziga kosovday tiqilib qoldi, uni harakatga keltirish uchun xiyla qiyin kechdi, bir necha bor qizarish va qaltirashdan so'ng bo'g'zidan daf'atan otilib chiqqan tovush hech qanday ma'no ifodalamadi.

- Shu... shu... o'rayotandim... Keyin birdan...- O'zini tutib oldi u oxiri. -

Keyin birdan ov... ovoizidan tanidim. Yo'lda Begmat polvon bilan Hasan cho'loq o'tib borishayotgan ekan. Ular ertalab Ko'chabuloqqa - Sori

Haydarnikiga ta'ziyaga o'tib ketishgandi, o'z ko'zim bilan ko'rgandim. Ular

bir-biriga shivirlab gaplashib boryapti ekan...

- Nimani? Eshitdingmi?...

- Ha, sizni... sizni, otasini o'ldirgan, padarkushlik qilgan deyishyapti...

Ichkaridagi odam shu'la tushib turgan derazani aylanib o'tib, burchakka borib keldi. Yana avvalgi joyiga kelib derazaga orqa o'girib turib oldi.

O'rta bir zum sukunat cho'kdi.

- Tuhmat qilma! Zang'ar!!!

- Tuhmat bo'lsa tosh bossin. Ichkaridagi odam boshini quyi egib oldi. Oraga yana jimlik cho'kdi. Uning nafas olishi og'ir va xirildoq edi. Bu sukunat naqadar xatarli ekanini sezgan ostonadagi odam bezovta bo'lib, qimirlab qo'ydi. Ichkaridagi odam unga e'tibor bermadi, tizzalariga tikilganча uzoq turib qoldi.

- Mulla Xidirnikida nima gap? - dedi u so'ng mutlaqo boshqa ohangda.

- Poylab yuribman. - Ostonadagi odam birdan engil tortib javob berdi.

- Sayful eshon bilan Shukur qizil kelib ketdi. Lekin nima olib kelganini ko'rolmadim, ichkariga kirib ketishdi.

- Mayli, sen endi boraver, lekin bundan buyon kela ko'rma, kerak bo'lsang o'zim oldingga boraman. Mullanikini yaxshilab kuzat. Kim, qachon, nima olib keldi, hammasini bilib ol. Agar biron kori xol bo'lsa, o'zing qulog'ingni ushlab ketasan.

Ostonadagi odam itoatkorona bosh irg'adi. Eshikni ochar ekan, qayrilib yana ichkariga qaradi, yana barvasta sharpadan boshqa hech narsani ko'rmadi.

Bu o'zi qandaydir sharpaga o'xshaydi, - o'yladi ichida u. - Chiroq yoqibo'tirsa nima qilarkin? Yo yorug'likdan qo'rqarmikin.

- Samad o'zinggunohingni bo'yningga ol, shunday qilsang, jazong ham engil bo'ladi.

- Mening hech qanday gunohim yo'q. Axir buni senga necha marta aytdim.

- O'ylab ko'r. Balki eslarsan.

- Axir o'n kundan beri jslolmadim. Meni bu erga nima uchun olib kelishdi, hech bilolmayapman.

- Gunohsiz kishini bu erga olib kelishmaydi. Yaxshilab eslab ko'r.

- Yo'q eslolmayman, kallam shishib ketdi. Yo meni otib tashla, yo qo'yib yubor. Ortiq bu azobga chiday olmayman. Meni sharmanda qilma.

- Buni jinoyat qilmasdan oldin o'ylab ko'rish kerak edi. Endi kech.

Yaxshisi, o'zing bo'yningga ol. Tavba qilib keldi, deb yozib qo'yamiz

- Aybm bo'lsa, shartta aytu jazolimni ber. Nega menga azob berasan! Har narsa to'g'risida o'ylayverib adoyi tamom bo'ldim.

- Shukur qizilnikida qo'shiq aytganmiding? Nima deb aytganing esingdadir?

- Aytgandim. Nima, qo'shiq aytish mumkin emasmi?!

- Mumkin, mumkin. Sizlarga mumkin.

Barvasta odam bir uyum qog'ozlar ichidan bir varaq qog'oz olib, Samad baxshiga uzatdi.

- Mana bu qo'shiq senikimi?!

Baxshi qog'ozga ko'z yugurtirirdi

- Men o'qishni bilmayman.

- O'qish shart emas. Darrov esingga tushdi. O'zing mug'ombirlik qilyapsan.

Otasini o'ldirgan, g'am-anduhga to'ldirgan kim ekan?! Biz emasmi?! Sen bu erda bizni nazarda tutmayapsanmi?!

O'chib xamrohiga tikilib qoldi.

- Bu qo'shiqni bizning ota-bobolarimiz to'qigan.
 - Lekin sen aytgansan...
 - Men bunday demoqchi emasligimni sening o'zing bilasanku?!
 - Nega?! Masalan men xuddi shunday deb o'ylayman. Keyin buni men emas, o'sha to'yda bo'lgan hushyor odamlar etkazishgan.
 - Yolg'on! Hech kim bunday demagan.
 - O'kirma, bu er otangning uyi emas. To'yda qatnashganlarning hammasini bir-bir chaqirdik. O'n etti kishi buni tasdiqladi. Mana, ko'r. Ular aynan shunday tushunishgan. Xo'sh, endi tan olarsan kimga sotilganingni?!
 - Men hech kimga sotilmaganman.
 - Unda o'zing buzg'unchi ekansanda- Mayli shunday deb yozib qo'yamiz.
 - Nega endi bilib turib zug'um qilayotganingni men tushuna olmayapman.
 - Tezda tushunib olasan. Sen ko'p aqli bo'lib ketding. Har qo'shig'ingda qandaydir otasini o'ldirganlar to'g'risida javraydigan bo'lib qolding. Endi aqlingni peshlab kel. Sen qo'rqma, Sibirga jo'natmayman, sen cho'lga borasan, cho'lni o'zlashtirasan. Agar ongli ravishda o'z xatoingni yuvsang, qaytib kelishga ruxsat berishadi.
 - Meni sharmanda qilma. To'rtta bolam bor, ularning qarg'ishiga qolma!
 - Bolalaring to'g'risida qayg'urmay qo'yaqol.. O'zimiz g'amxo'rlik qilamiz. Agar sening yoningda bo'lsa, ularni ham dushman qilib tarbiyalaysan.
 - Ko'zingni och! Bu turishda yaqinda butun ahar huvillab qoladi.
- U yana nimadir demoqchi edi lekin xonaga kirgan ikki kishi uni olib chiqib ketdi.
- Biz yo'limizga kim to'siq bo'lsa, hammasini yo'qotamiz, hech kimni ayamaymiz, - baqirdi uning izidan ichkaridagi odam. - Qishloq bo'shab qolsa, boshqa odamlarni ko'chirib kelamiz...

«Bu qo'llar emas, seni nogiron qilib yaratgan dunyoning bag'riga sanchilgan xanjarlardir, Zubayda. Kipriklaring u osmon shohining tasbehidir, o, yo'q, bu ko'ngil qushlariga qo'yilgan tuzoqdir...

Meni sendan tortib olishadigandek bo'ynimdan quchoqlab yig'laganingda, bu ovloq to'qayni pichir-pichirlaringga to'ldirganingda, labingda tushuniksiz savollar qotganidaYu bu sirli olamga yorib chiqib va o'chdida va meni o'zingga ham ishonmay o'z ko'zlari bilan ko'rish uchun jajjigina yuraging ko'ksingning qafaslariga gurs-gurs urganida, bu dunyodan baxt izlab cho'zilgan qo'lingning qon hidi tutgan sochlaringni silaganida sen uni topdingmi, Zubayda?!

...Kel, meni quchog'ingga ol, oftobni ko'mganday meni og'ushingga ko'm. Mayli, ko'zlaring qo'rg'oniga qamab qo'y, mayli, kipriklaringga bog'lab qo'y, faqat bu dunyoning qarg'ishlaridan meni sochlaring qatiga, lablaring qa'riga yashirsang bo'ldi.

Men seni izlab bu erga har kun kelgim, bu to'qayga umr o'tovini tikkim keladi, sening bosgan izlaringga o'zimni ko'mgim keladi. Kel, panjalariningni ko'zlarimga sanchib qo'y, toshlar tilgan oyoqlaringni ko'kragimga ekibyu qo'y, shivirlaringni qulog'imga qok. Sen mening izlay-izlay topib olgan baxtimsan, sen mening to'qayzorga qadab qo'ygan tug'imsan. Mayli, hamma yuz o'girsin, mayli, hamma tashlab ketsin, faqat sen meni tashlab ketma, sen tashlab ketma... tashlab ketma...»

«...Sening zilol suvlarinni ichganimda, ko'rpa bo'lib to'shalgan ko'katlaring ustida yayrab yotganimda hayotga qaytadan kelgandek bo'laman. Men sening tuproqlaringdan yaralganman, bu ulug'vor qoyalar ham, undagi xarsang toshlar ham, ilon izi yolg'izoyoq so'qmoqlar ham mening tanim. Men ular bilan birga nafas olaman. Ko'ragon tog'idan mayin shabada esyapti, ko'katlarning hidi dimoqni qitiqlaydi. Qandaydir qushlar sayrayapti. Hoynahoy, moda kakliklar bo'lsa kerak...»

«Aftidan ko'klam kelganga o'xshaydi. Dimog'imga olma gulining hidi kelyapti. Pastdagi to'qayda bolalar shovqini eshitilmoqda. Ular chillak o'ynayotgan bo'lsa kerak, har-har damda qaysisidir g'uvillab yuguradi. Uning oyoqlarining shitiri mening suyaklarimni yayratadi, men bu tovushdan huzur qilaman, men uning maysalar yalagan, shabnam yuvib qo'ygan jajjigina tovonlaridan o'psam deymen, yotgan joyimdan tepaga - ularga mo'ralab qaragim keladi. Ular oyoqlari tagida odam suyaklari qaqshab yotganini, zaxda chirsillab sinayotganini, chiriyotganini, eng qizig'i, mening uyg'oqligimni, ularni kuzatib turganimni, tovushlarini eshitayotganimni bilisharmikan? Agar menga u dunyodagiday ovoz ato etishganda mana shu go'rimda turib, ularga qarata: «Sizlar g'aflatda qolmanglar, hushyor bo'linglar! Bobolaring ruhi uyg'oq, uyg'on!» deya qichqirgan bo'lardim...»

«Narigi qabrning atrofini kimdir supurib-sidirayapti, supurgi shitiri eshtilayapti. Mening yonimda yotgan bolakay uyqu aralash hirlinglab kulib qo'ydi; kimdir tush ko'rdi, shekilli, balkim tushiga onasining mammalari kirgandir; yuqoridagilar uning kulgusini eshitishdimikin?!.. Er osti dunyosi naqadar bepoyon! Bu erga odam qayta o'lmaslik uchun keladi. Bu erda u dunyodagi umr ko'z ochib yumishday gap. Yashayverasan, yashayverasan, bu yashashning, qani, oxir-nihoyasi bo'lsa. Faqat sen shu zim-ziyo qo'rg'ondagina er bilan abadiy birga ekaningni anglaysan...
...Mening yon tomonimdagi qiz yana xo'rsinib-xo'rsinib yig'ladi. Oshiq yigiti bilan topib olishgan akalari uni naq qoyadan uloqtirishgan. U dunyo naqadar mudhish. Odamlar ustida hamisha yovuzlik hukmron bo'ladi...
...Uh yana qanday shovqin?! Naq ustimda qiyomat qoyim boshladi chog'i. Nimaning tovushi bu?! Muncha vahimali?! E-e, bular mozoristonni buzishyapti-ku! Aqldan ozishibdi u dunyodagilar... Ha, aniq, buzishyapti, yana, o'sha mudhish qiyomat tovushi tobora yaqinlashib kelyapti. O, sen, ona erim, momo erim, mana endi ular meni sendan judo qiladilar, suyaklarimni abgor qiladilar. O, yaramaslar, haromilar, padarkushlar!..»

- O'rtoq boshliq biz Ne'mat kalni olib keldik.
- U nima gunoh qilibdi? Nega uni bog'lab tashladilaring?
- U katta qizini mana bu bolta bilan chopib o'ldiribdi. Qizi kimdandir bola orttirgan ekan. Bolasini ham chopib tashlabdi. Bu o'sha - biz to'qayda ko'rgan qiz. Uning qoq peshonasidan bolta uribdi. Tili bir qarich chiqib yotibdi...

O'g'ilning sillasi quriy boshlagan edi: uning peshonasidan reza-reza ter oqar, yuzi tobora bo'g'riqib, ko'karib borardi, oyoqlari chalishib ketardi. Lekin yo'lning adog'i hali beri ko'rinmasdi - butun borliqni tun shohi timqora chodiri tagiga yashirib olgan edi.

Yo'l naq jahannamga olib borayotganday harorat tobora ko'tarilardi.

- Biz hech kimga hech narsa qilmagan edik, - derdi chol o'g'lining jimib qolganidan va bu kimsasiz sahroda yolg'iz ketayotganidan bir oz cho'chib. - Biz hech kimning eriga bostirib bormadik, biz hech kimga zug'um qilmadik. Tinchgina yashab yurgan edik: qo'sh haydardik, bug'doy yanchardik, tiriklik toshini sekin tortib yuruvdik. Biz emas, ular bostirib kelishdi, tinch hayotimizni ular buzishdi. Sizlarday aqlimiz o'tkir emas edi, har narsani ham darrov tushunmas edik. Biz faqat eski osoyishta hayotimizni qurolli kishilardan qurol bilan qaytarib olmoqchi edik. Bor gunohimiz shu edi, boshqa hech narsa! Eshityapsanmi, boshqa hech narsa.

- Bilaman, - dedi o'g'il. U g'ilt etib yutindi. Yuzi ko'm-ko'k ganch haykal rangiga kirgandi, tovushi bo'g'izidan emas, go'yo er ostidan, naq jahannamdan guldirab chiqayotganday eshitildi.

- Bilasan? A? Demak, otangni bilib turib o'ldirgan ekansan. Qoyil. Sizlar kimdan ta'lim oldilaring, bilmadim. Otasining gunohi yo'qligini bilib turib, ataylab o'ldirgan emish? Otam tirik tursa, o'sha shaloq kursimga o'tirolmayman, boshliq bo'lolmayman deb qo'rqdingmi, a? Shundan qo'rqdingmi?

- Bo'ldi, - ingrab yubordi o'g'il otasini silkib, o'ngarib ko'tarar ekan, - bo'ldi deyapman...

- To'g'ri, shundan qo'rqding. Otang tirik tursa, senga nozik joylarni ishonib topshirmasdi, parvozing baland bo'lmasdi, har ikki daqiqada otang uchun so'roq berib turishingga to'g'ri kelardi. Sen buni juda yaxshi anglarding. Otangni deb, senga g'animlaring tinchlik bermasdi. O'lib ketsa hech kim notayin odamni surishtirmasdi ham. Sen shunday deb o'ylaganding. Afsus o'sha kuni - dedi qoya orqali olib o'tayotganingda buni sezmagani edim. Sen hammasini osongina hal qilib qo'yaqolding. Qoya ustiga kelganimizda mening ostimdagi otga qamchi bosding. Ot hurkib, oldinga tashlandi, men hatto nima bo'lganini bilolmay qoldim, faqat qoyadan toshdan-toshga urilib uchib tushayotganim esimda. So'ng men bir zum zulmat ichida qoldim, qayta tirilganimda sen mening jasadim ustida yig'lab o'tirarding va nariroqdagi ikkita cho'ponga nimalardir deb tushuntirarding. Sen juda qo'rqqoq eding, qilgan padarkushligingni birov bilib qolmaslik, shubhalanmaslik uchun og'zingni sasitib so'kinganingda, go'yo alamdanda aqlingni yo'qotganday, og'zidan qon kelib, ixrab yotgan otni ham otib tashlading. Sen otdan ham qo'rqding, otarkansan, uning javdiragan ko'zlariga qaray olmading... Men esa hammasini kuzatib turardim - shundoq oldingda, yoningda kuzatib turardim. Hatto ikki marta mauzeringni olib, nishon qadalgan ko'kragingdan otib tashlagim keldi. Lekin bizga bunday huquq berishmagan. Men jasadim ortilgan aravani Ko'kqiyagacha kuzatib bordim-da, so'ng g'orga qaytdim. Lekin, sen mening jasadimni qanday ko'mganingni ko'rib, sezib turardim. Sen boshliqlaring oldida bir tomchi quzyosh to'kmading. «Otam yot odam edi, o'z o'limini o'zi topdi» deding. Sening ahvolingni ko'rib ular ham ich-ichidan kuldi - axir ularni ham ota yaratgan-da. Agar yig'laganingda ham hech kim hech narsa demasdi. Faqat sen ustasi farang odam eding. Unsur otasining ustida yig'lagandi degan gapni ko'taring, kelajagingni havf ostiga qo'yging kelmadi. Sen yig'lamading, yig'larmikansan, tavba qilarmikansan, deb men uch kungacha uying atrofida aylanib yurdim. Yo'q, yig'lamading. Sendaylar asli yig'lashmaydi. Odamlarning o'limidan rohatlanishadi. Qanday

uyat?! Hali bizning ajdodimizda ojizaga zug'um qilish hodisasi bo'lmagan. Sen esa hech narsadan tap tortmading. Mana, oqibati... Ana ko'ryapsanmi, izingdan qanchadan-qancha arvoqlar bo'riday ergashib yuribdi, yolg'iz qolsang, tappa bosishai. Ular juda quturgan... O'sha sovuq yurtlardan seni deb aytib kelishgan. Endi har kecha yo'lingni to'da-to'da bo'lib poylab yotishadi. Har birining sen bilan o'z hisob-kitobi bor... Senga achinaman, biroq nachora bu yo'lni sen o'zing tanlagansan...

- Ota, esingdami men hali juda-juda yosh edim, mishiqisi arimagan qizcha edim, hammasi qo'rqinchli tushdek elas-elas esimda, sen g'oz qotib turarding, yo'ldan esa arava-arava odamlar o'tardi, yo'llar tiqilib ketardi, xuddi chumolilar iniga shoshayotgandek aravalar qaylargadir imillab borardi, odamlarning esa rangi qochgan, senga goh sezdirmay, goh oshkora adovat bilan tikilib-tikilib qo'yardi, sen esa pinak qoqmay turaverarding, aravalar hes tugamasdi, turna-qator bo'lib tongdan shomgacha, shomdan tonggacha o'taverardi, hatto yarim kechalari ham yo'ldan aravaning g'iyqillagan tovushi, zorlanishi eshilib turardi, ularni qandaydir askarlar qo'riqlab borishardi, sen esa o'sha erda qotib turaverarding, ikki kunmi, uch kunmi vaqt o'tib, aravalar yana kunchiqar tarafga qarab yo'l olishardi, yo'ldan birin-ketin o'tishardi, aravachilar ham boshlarini egib olgan, atrofiga qarashdan qo'rqqanday, uyalganday otlarini qichab haydab borishardi, aravalar g'iyqillardi, askarlar so'kinardi, to'da-to'da aravalar kunchiqarga yo'l olishardi, lekin bo'm-bo'sh bo'lardi, bu aravalar, ota, xuddi keraksiz toshlarni qaygadir, xilvatroq joyga to'kib qaytishayotganday, aravalar bo'm-bo'sh bo'lardi, yana bir necha kundan so'ng arava-arava odamlarni olib qaylargadir jo'nardi, sen esa, o'sha bahaybat xarsang oldida g'oz qotib turaverarding, o'sha odamlarni qayga olib ketishardi, ota? Nega ularning ko'zlari senga bunchalik kin bilan tikilardi, nega seni bunchalar yomon ko'rishardi ular?! Esingdami, ota? Yo tushmidi bu? Men, o'sha mishiqi qizaloq bularning barini tush ko'rganmidim?! O'sha aravalar tushmidi, ota?!

- Bilmadim, qizim, bular mening esimda yo'q... Hoynahoy sen tush ko'rgan bo'lsang kerak...

- O'sha paytlari odamlar go'yo bu erlarda yovuz bir sharpa oralab yurganday hamisha nimadandir qo'rqib, hadiksirab yurishardi. Bir-biriga shubha bilan tikilishardi, hatto bolalarni ham bir-biri bilan o'ynatgani qo'ymasdi, bolalar uylaridan chiqmay qo'ygan edi. Hamma xuddi yovuz sharpa sening tanangga yashiringanday, senga qo'rqib-pisib qarashar, sen bilan duch kelib qolsa ko'zlaridagi g'azabni yashirib, go'yo joni sening qo'lingda turganday yaltoqlanib, egizib-bukilib o'tardi, bellar esa... ayollar sening nomingni qo'shib qarg'ashardi, seni ko'rganda etaklarini ko'tarib, orqalarini ko'rsatishar va endi bu erimni ham ol deb shang'illashardi. Nega shunday deyishardi, ota? Nega kechalari qishloqlar mozoristonddek jimib qolardi, ota; nega odamlar bir-biriga eb qo'yguday tikilishardi, bir-biridan nega qo'rqardi, ota?!

- Bilmadim, qizim. Hoynahoy sen adashtiryapsan. Bularning hammasi tush bo'lsa kerak. Hammamiz tush ko'rganmiz, qizim, shu sababli u zamonlarni yaxshi eslolmaymiz... eslaganimiz ham tuzuk.

- Men esa kechalari uyg'onib ketaman, nazarimda, hali ham yo'ldan aravalar g'iyqillab o'tayotganga o'xshaydi, gohida kuppa-kunduzi ham yo'lga tikilib

qarasam, aravalar hamon o'tib borayotganini ko'raman, ular avval kun botishga qarab o'tadi, so'ng kun chqarga... Ba'zan bu umr bo'yi tugamaydigandek, oxiri yo'qdek tuyuladi menga. Go'yo endi bir umr qulog'imizdan aravalar g'iyqillashi arimaydigandek, ko'zlarimiz oldida endi faqat aravalar o'tib turadigandek tuyuladi menga. Yarim kechalari uyg'onib ketaman.....

- Bilmayman, qizim. Men keksayib qoldim. Menga bunday savollar berma! Hech narsa esimda yo'q! Esimda bo'lmagani ham tuzuk.
- Kimdir shu tarafga kelayotganga o'xshaydi, ota.
- Ular aftidan ikki kishi bo'lsa kerak, yaxshilab qara-chi.
- Ikki kishi ekan, biri sal orqaroqda kelyapti. Sen aerdan bilding?
- Kecha xabar berishgan edi. Ularni men ertaroq kelsa kerak deb o'ylagandim.
- Qiz bir zum angrayib qarab qoldi.
- Kim ekan ular?
- Cho'lga ketganlar. Begmat polvon bilan Hasan cho'loq
- Axir ularni o'ldi deb xabar kelgandi-ku.
- Ular allaqachon o'lib ketishgan, o'lmaganlarida bu erlarga qaytib kelmasdi...

...Yo'lning intihosi ko'rinmasdi. Ship-ship etgan qadam tovushlari eshitar, ular ketayotgan yo'lga yulduzlar uchib tushardi. O'g'il yurib borar, ota esa uning elkasida yalpayib o'tirgancha yo'lning adog'iga tez-tez ko'z tashlardi. Aftidan, u ham o'g'lining elkasida o'tiraverib charchagandek edi. Yo'l kesib o'tgan dala esa huvillab yotardi, atrof ularning sharpasidan kukunday to'zg'ib ketayotgan kuyindi suyaklar bilan to'lgandi; tong go'yo bu erlarga tashrif buyurishni unutib qo'yganday ularning ustida besarhad tun sim-simi to'shalib yotardi.

Yo'l esa benihoya edi...

Mundarija

Hikoyalar

Shamolni tutib bo'lmaydi
Yalpiz hidi
Bevaqt chalingan bong
Ochilmagan eshik
Ajr

Qissa

Urush odamlari

Matnlarni muallifning o'zi Turklibga taqdim etgan